

Wat wordt de „eigen bijdrage” van het kabinet?

Het is te hopen dat het kabinet zijn onzalige besluit om met ingang van 1 april a.s. aan bepaalde groepen ziekenfondsverzekerden die in het ziekenhuis belanden een eigen bijdrage van f. 5 per verpleegdag in rekening te brengen en de bijdrage-vrije periode van AWBZ-verpleegden van een jaar terug te brengen tot drie maanden, onverwijld intrekt. Tegen de maatregel zijn zoveel gerechtvaardigde bezwaren ingebracht, dat het kabinet wel bijzonder halsstarrig zou moeten zijn om het besluit nog door te zetten. Ter oprissing van het geheugen som ik de voornaamste bezwaren nog eens op.

1. De maatregel betekent een vermindering van het vrij besteedbaar inkomen van degenen die erdoor getroffen worden. Hoe groot die vermindering precies zal zijn is nog niet bekend, omdat de staatssecretaris van Volksgezondheid en Milieuhygiëne zich nog niet definitief heeft uitgelaten over de maximale duur van de periode waarover de eigen bijdrage kan worden geheven. Wel staat vast dat de koopkracht van minimumloners en ontvangers van sociale uitkeringen in bepaalde gevallen met verscheidene procenten kan worden aangetast. Het is niet duidelijk hoe dit te rijmen is met de belofte van het kabinet dat de laagstbetaalden er door de maatregelen in het kader van *Bestek '81* niet in koopkracht op achterruit zouden gaan. Hier komt het verhullende karakter van gemiddelde cijfers naar voren. Op macro-niveau nemen de reëel beschikbare minimuminkomens in 1979 met 1,5% toe, maar op micro-niveau kan er sprake zijn van een achteruitgang van enkele procenten.

2. De eigen bijdrage van f. 5 wordt gemotiveerd met het argument dat de verpleegde dit bedrag dagelijks aan kosten voor voeding uitspaart. Daarbij wordt volkomen voorbijgegaan aan het feit, dat verpleging in een ziekenhuis vrijwel altijd andere kosten met zich zal brengen, die op het gezinsinkomen drukken. Te denken valt aan reiskosten i.v.m. bezoek, bloemen of fruit, boeken of tijdschriften, een extra pyama enz., om van kosten die kunnen samenhangen met het thuis uitvallen van de zieke nog maar te zwijgen.

3. De inning van de eigen bijdrage levert een groot probleem op. Zowel de ziekenfondsen als de ziekenhuizen voelen er niets voor deze taak op zich te nemen. De administratie zou bijzonder omslachtig zijn. Het is beslist niet ondenkbaar dat de inningskosten de mogelijke opbrengsten overtreffen. De Ziekenfondsraad moet zich hierover nog uitspreken.

4. Er ontstaat een onderscheid tussen via de Ziekenfondsen- en particulier verzekerde patiënten. De laatsten kunnen een gelijke „besparing” op voedselkosten behalen bij verblijf in een ziekenhuis, maar aan hen wordt geen eigen bijdrage gevraagd.

Uit het *Tussentijds bericht* van de Ziekenfondsraad, waarop de staatssecretaris van Volksgezondheid en Milieuhygiëne haar aangekondigde besluit baseert, blijkt dat ook de Raad zijn twijfels heeft over de doelmatigheid en aanvaardbaarheid van de voornemens: „De Raad houdt zich dan ook voor eventueel in zijn nog uit te brengen advies alsnog te adviseren van het invoeren van een eigen bijdrage in bepaalde gevallen af te zien, . . .” en „De Raad laat de wenselijkheid van de invoering van een eigen bijdrage . . . uitdrukkelijk in het midden, . . .”. Er is dan ook niet veel fantasie voor nodig te veronderstellen dat de Raad in zijn definitieve advies dat vóór 1 maart a.s. moet zijn uitgebracht, tot een afwijzing van de maatregel zal komen. Het is dan aan de Kamer te proberen

het kabinetbesluit ongedaan te maken, al ontbreken haar de machtsmiddelen, omdat het geen wetswijziging, maar slechts een algemene maatregel van bestuur betreft.

De ombuigingsplannen van het kabinet zouden hierdoor voor de zoveelste maal worden doorkruist. In de opzet van *Bestek '81* zou door uitbreiding van de eigen bijdragen in 1979 een ombuiging moeten worden gerealiseerd van f. 450 mln. Door de verwerping in de Tweede Kamer tijdens de Algemene Beschouwingen van het eigen risico van f. 100 voor niet-klinische verstrekkingsaan ziekenfondsverzekerden was in dit bedrag al een bres geslagen van f. 250 mln. De eigen-bijdrageregeling voor klinische verstrekkingsaan (oorspronkelijk f. 10) zou f. 200 mln. moeten opleveren. Na halvering tot f. 5 raamt de Ziekenfondsraad — zeer voorlopig — de opbrengst evenwel op niet meer dan ca. f. 80 mln. en nu blijkt dat misschien ook deze laatste post onder de horizon verdwijnt. Dat zou betekenen dat voor f. 450 mln. aan alternatieve bezuinigingen moet worden gevonden. Volgens de spelregels van het stringente begrotingsbeleid zullen deze moeten worden gezocht binnen hetzelfde begrotingshoofdstuk (Sociale Zaken), maar mogelijk zal ook elders in de gezondheidszorg worden gezocht. CDA-fractie leider Lubbers heeft aangekondigd dat hij — conform *Bestek '81* — wil blijven vasthouden aan een ombuiging in de gezondheidszorg van ca. f. 2 mrd.

Dat zal geen gemakkelijke opgave zijn. Openvolgende kabinetten hebben zich het hoofd gebroken over de vraag hoe de buitengewoon snelle stijging van de kosten van gezondheidszorg zou kunnen worden afgeremd. Binnen de EG is Nederland het land met de hoogste uitgaven voor gezondheidszorg in procenten van het BNP. De noodzaak in die sector tot ombuigingen te komen wordt door vrijwel niemand aangevochten.

Het probleem is niet het vinden van grote besparingsmogelijkheden in de gezondheidszorg. Te denken valt aan het verkorten van de verblijfsduur in het ziekenhuis (een ziekenhuis in Zwolle bespaarde in één jaar zes ton door het oprichten van een afdeling voor dagverpleging, waar patiënten na behandeling dezelfde dag weer naar huis gaan); verhogen van de bezettingsgraad van ziekenhuizen; aanzienlijke besparingen op kosten voor medicijnen door verlaging van bepaalde, zeer hoge prijzen, beperking van het assortiment en rationalisatie van het voorschrijvingsbeleid; minder inzetten van hoog gekwalificeerd medisch personeel voor eenvoudige taken en het beperken van overbodige verrichtingen. Het grootste probleem dat het invoeren van deze besparingsmogelijkheden in de weg staat, is dat zij smoren in de organisatiestructuur van de gezondheidszorg. De invloed van financieel belanghebbenden (artsen, specialisten, farmaceutische industrie) op allerlei beslissingen die tot besparingen zouden kunnen leiden, is zeer groot. Om wezenlijke bezuinigingen in de gezondheidszorg te kunnen bereiken, zal die structuur dan ook niet onaangetast kunnen blijven. Daar ligt de belangrijkste opgave voor een besparingsbeleid in de gezondheidszorg.

Het is de vraag wat de „eigen bijdrage” van het huidige kabinet aan een aanpak van dit probleem zal worden. Zal het slagen waar zijn voorgangers faalden of zal het de weg van de minste weerstand bewandelen? De maatregel ter uitbreiding van de eigen bijdragen doet het laatste vrezen.

L. van der Geest

Inhoud

Drs. L. van der Geest:

Wat wordt de „eigen bijdrage” van het kabinet? 157

Column

Het Europese parlement: fopspeen of noodzaak?, door Prof. Dr. A. Peper 159

Drs. J. M. F. Box, Prof. Dr. J. M. Dirken en Ir. A. P. H. Hermans:

Automobilisten en benzinebesparing 160

Drs. T. J. Wansbeek, Drs. J. Buyze en Dr. Ir. A. Kapteyn:

Veranderende voorkeuren 166

Ingezonden

Structuurwet en medezeggenschap, door Prof. Mr. H. J. Hellema, met naschrift van Drs. L. Faase 170

Energiekroniek

De brede maatschappelijke discussie, door Drs. M. Epema-Brugman ... 173

Vacatures

..... 174

Europa-bladwijzer

Een gekortwikt Europees Monetair Systeem (II), door Drs. E. A. Mangé 175

Mededelingen

..... 177

Boekennieuws

Ir. G. Prins: Ondernemingspolitiek, door Drs. P. van Zuuren 178

Televisiepersoonlijkheid W.D.:

„Ik lees weer over economie. Maar nu verstandig: ESB”.

ESB: mild en toch lekker!

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM: .....

STRAAT: .....

PLAATS: .....

Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement): .....

Ingangsdatum: .....

Ongefrankeerd opzenden aan*: ESB,
Antwoordnummer 2524
3000 VB ROTTERDAM

Handtekening:

*Dit adres alleen gebruiken voor opgeven van abonnementen.

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Kläassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit.

Redacteur-secretaris: L. van der Geest.
Adjunct-redacteur-secretaris: T. de Bruin

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
3062 PA Rotterdam; kopij voor de redactie:
postbus 4224 3006 AE Rotterdam.

Tel. (010) 14 55 11, administratie: toestel 3701,
redactie: toestel 3790.

Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 144,04 per kalenderjaar
(incl. 4% BTW); studenten f. 101,40
(incl. 4% BTW), franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).

Abonnementen kunnen ingaan op elke
gewenste datum, maar slechts worden
beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: Abonnementen en contributies
(na ontvangst van stortings/giro-
acceptkaart) op girorekening no. 122945,
of op bankrekeningno. 25.50.56.877 van
Bank Mees & Hope NV, Coolsingel 93,
3012 AE Rotterdam, t.n.v. Economisch
Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,30
(incl. 4% BTW en portokosten).

Bestellingen van losse nummers
uitsluitend door overmaking van de hierboven
vermelde prijs op girorekening no. 122945
t.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam met vermelding
van datum en nummer van het gewenste
exemplaar.

Advertentieverkoop:

Roelants/EPR
Postbus 53021
2505 AA Den Haag
Telefoon (070) 50 33 00
Telex 33101

Alle orders worden afgesloten en
uitgevoerd overeenkomstig de
Regelen voor het Advertentiewezen.

Stichting

Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
3062 PA Rotterdam, tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Het Europese parlement: fopspeen of noodzaak?

De Europese verkiezingen, die hier te lande op 7 juni worden gehouden, verheugen zich vooralsnog niet in een grote belangstelling. De tijd dat de Europese eenwording als doelstelling boven alle discussie verheven was, is gelukkig definitief voorbij. De EG is meer een economische uitvinding geworden — met overigens spectaculaire resultaten (in termen van economische groei) — dan dat zij inspirerend heeft kunnen werken in de richting van politieke eenwording. Integendeel, op veel fronten zien we het nationalisme en regionalisme toenemen, nog aangewakkerd door de economische problemen waarin de Gemeenschap verzeild is geraakt.

Er zit iets paradoxaals in de vaststelling dat in een tijd van toenemend nationalisme en protectionisme, de burgers van de Negen worden uitgenodigd om via directe verkiezingen het eerste „echte” Europese parlement te kiezen. In dat feit kan men echter ook aanleiding vinden voor een andere vaststelling, nl. dat deze verkiezingen hoe dan ook een unieke gebeurtenis zijn in de ruzie-achtige geschiedenis van Europa.

De verkiezingen vinden plaats in een klimaat van scepsis over de mogelijkheden een Europese politiek te voeren die werkelijk grensoverschrijdend is. Aan problemen ontbreekt het niet. Het Europese karakter van de problemen — werkgelegenheid, regionaal beleid, milieu- en energievraagstukken — is voor veel nationale regeringen en parlementen maar al te vaak een excuus om, binnen de eigen grenzen, gedurfde oplossingen van de hand te wijzen. Europa als alibi voor het eigen onvermogen.

De geringe verwachtingen die men ook kan aantreffen bij de verstan-

dige pro-Europeanen over de mogelijkheden van het Europese parlement, vloeien mede voort uit het feit dat de Raad van Ministers op maar weinig terreinen in staat is gebleken de omtrekken van een Europees beleid vast te stellen. Als het er echt op aankomt bepalen de Grote Vier (Duitsland, Frankrijk, Engeland, Italië) de koers of trekken de Grote Twee (Giscard en Schmidt) zich terug voor een onderonsje. Tegenover de Raad van Ministers is de macht van de Europese Commissie de laatste tien jaar sterk afgenomen. Het huidige Europese parlement — dat juist in de Commissie zijn belangrijkste gesprekspartner vindt — kijkt machteloos toe. Het belangrijkste machtsinstrument van het parlement, nl. de bevoegdheid de Commissie naar huis te sturen, heeft daardoor bijna geheel zijn betekenis verloren 1).

Ook voor het direct gekozen Europese parlement geldt dat het nauwelijks over enige machtsmiddelen beschikt. Voor sommigen is het daarom een fopspeen, die de Europese burgers wordt aangereikt. Het wordt in die opvatting gezien als een versluiering van de primair economische belangen die de Gemeenschap sturen. Belangen die zich weinig gelegen laten liggen aan het welzijn van de modale Europeaan, om nog maar niet te spreken van de politiek van de EG tegenover de derde wereld 2).

Hoewel ik veel van de scepsis deel waarmee de EG en het gekozen Europese parlement worden bejegend, geloof ik toch dat een weg terug door weinigen zal worden voorgestaan. Het feit dat men niet

gelukkig is met de wijze waarop Europa zich tot op heden heeft ontwikkeld, lijkt mij een onvoldoende argument om de komende verkiezingen als volstrekte volksverlakerij te bestempelen. Waar het Europese parlement juist behoefte aan heeft is de toetreding van veel kritische Europeanen. Daarin ligt de belangrijkste garantie voor het ontstaan van een parlement dat — voorlopig meer op basis van gezag dan van macht — kan uitgroeien tot een betekenisvol platform voor discussie over de vele problemen die de nationale grenzen overschrijden. De nationale parlementen doen er inmiddels goed aan pas bevoegdheden aan het Europese parlement af te staan wanneer het getoond heeft van een voldoende parlementair-democratische gezindheid te zijn doortrokken. Daarvoor is o.m. nodig een nauwe band tussen de Europarlementariërs en de nationale parlementen.

1) Een voortreffelijke studie over het Europese parlement is die van S. Patijn, *Het Europees parlement, de strijd om zijn bevoegdheden*, Rotterdam, 1973. Patijn, zelf lid van het Europese parlement, heeft belangrijk voorbereidend werk gedaan voor deze eerste directe verkiezingen; zie de publikatie van het Europese parlement, *Elections to the European Parliament by direct universal suffrage*, juli 1977.

2) Een belangrijke en invloedrijke vertegenwoordiger van deze stroming is de Noorse polemoloog Johan, wiens boek *The European Community: a superpower in the making*, Oslo, 1972, in vele talen is verschenen.

Automobilisten en benzinebesparing

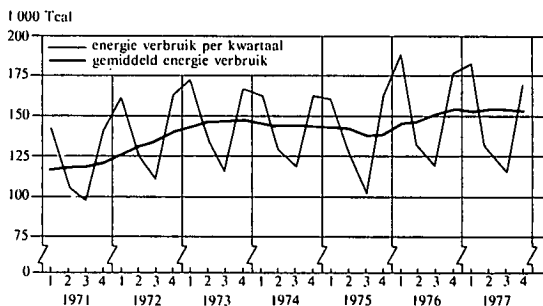
DRS. J. M. F. BOX*
 PROF. DR. J. M. DIRKEN*
 IR. A. P. H. HERMANS*

Na een tijdelijke terugval in de jaren direct volgend op de oliecrisis is de oude lijn van de stijging van de benzineverkoop, ondanks de sterke prijsverhoging, weer opgevat. Hoewel het benzineverbruik geen groot deel uitmaakt van het totale energieverbruik, is het toch de moeite waard te zoeken naar mogelijkheden die tot besparingen op dit gebied kunnen leiden. In dit artikel wordt eerst ingegaan op de vraag welke mogelijkheden tot beperking er in het algemeen zijn. Vervolgens worden attitudes van automobilisten ten aanzien van benzinebesparing onderzocht. Ten slotte worden de resultaten gepresenteerd van een marktonderzoek naar de vraag of er belangstelling bestaat voor een benzineverbruiks-indicator die op de markt zou kunnen worden gebracht. Met behulp van dit apparaatje zou tijdens het rijden direct kunnen worden afgelezen hoeveel benzine wordt verbruikt. Aldus zou een „zuiniger” rijstijl kunnen worden bereikt.

1. Effecten van de oliecrisis van 1973

De oliecrisis heeft in Nederland geleid tot hogere energiekosten en tot een grotere bewustwording van een energieprobleem. Het effect op het totale energieverbruik blijkt uit figuur 1.

Figuur 1. Totale energieverbruik in Nederland tussen 1971 en 1977

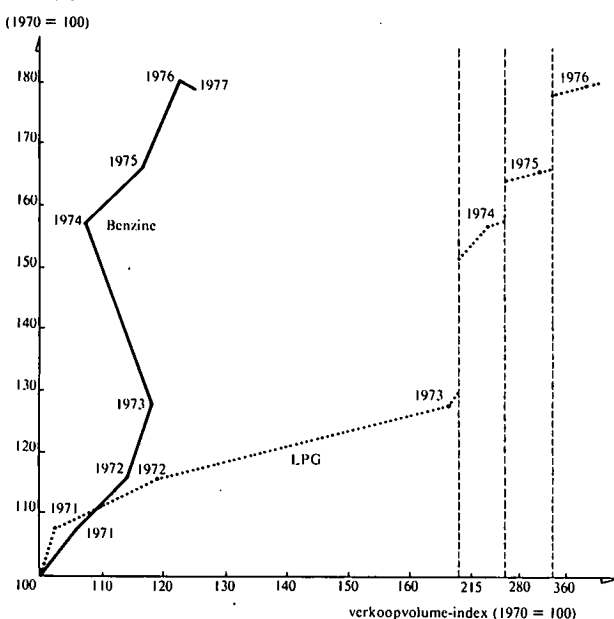

Bron: CBS, *De Nederlandse energiehuishouding*, 1978.

Uit de figuur blijkt een groeistop en zelfs een inzinking in de jaren 1974 en 1975. Eind 1975 lijkt de oude groeilijn weer te worden opgenomen, die echter eind 1976, waarschijnlijk door

de stagnerende economische groei, wordt afgevlakt. Het totale energieverbruik bestond in 1976 voor 38% uit olie, waarvan 12% voor vervoer.

Figuur 2. Verkoop van benzine en LPG tussen 1970 en 1977
 benzineprijs-index
 (1970 = 100)

Bron: CBS, *De Nederlandse energiehuishouding*, 1978; RAI, *De personenauto in cijfers*, Amsterdam, 1976.

Het verloop van het benzineverbruik blijkt uit figuur 2. Hieruit blijkt dat de benzineverkoop in 1974 terugviel naar het niveau van 1971, waarna de oude lijn echter weer werd opgevat, ondanks de sterke prijsverhoging. Eenzelfde, slechts tijdelijke terugval van het benzineverbruik, is ook in andere landen, zoals de VS geconstateerd 1). Willenborg en Pitts 2) vonden in de VS vlak na de oliecrisis een sterk toegenomen belangstelling voor kleinere auto's. Nadat de aanbodschaarste echter was opgeheven, de benzineprijzen zich hadden gestabiliseerd en de consument aan het hogere niveau was

* Verbonden aan de tussenafdeling Industriële Vormgeving van de TH Delft. Het artikel is een bewerking van een paper van de auteurs voor de bijeenkomst van de European Academy of Advanced Research in Marketing, Stockholm, mei 1978.

1) R. Reizenstein en D. Barnaby, The consumer and the energy shortage: a post embargo assessment, in: Perreault Jr., (ed.), *Advances in consumer research*, vol. IV, Association for consumer research, Atlanta, 1977.

2) J. Willenborg en R. Pitts, Gasoline prices: their effect on consumer behavior and attitudes, *Journal of Marketing*, januari 1977.

gewend, bleek de oude voorkeur voor grotere auto's weer volledig te zijn teruggekeerd.

Ook uit cijfers over de autoverkopen en het gebruik van de auto blijkt dat de oliecrisis hierop slechts een tijdelijk effect heeft gehad. Wel is er een toegenomen, en waarschijnlijk blijvende, belangstelling voor LPG (vgl. figuur 2) en voor diesel als goedkopere substituten voor benzine, terwijl er ook indicaties zijn voor een toegenomen prijsbewustheid, zoals zowel hier als in het buitenland blijkt uit het groeiende marktaandeel van zelfbedieningsstations 3).

2. Mogelijkheden tot beperking van benzineverbruik

De vraag naar benzine is kennelijk sterk inelastisch. Willenborg en Pitts 4) trachten dit met de sociaal-psychologische adaptatie-theorie en met de „wet van Weber” te verklaren. De prijswaarneming en de reactie daarop zouden daarbij vooral door de relatieve verschillen worden bepaald en niet door het absolute prijsniveau, zodat gefaseerde prijsverhogingen, zoals in de afgelopen jaren, min of meer onopgemerkt door de consument worden verwerkt. Belangrijke andere verklaringsfactoren voor de prijsinelasticiteit van de vraag naar benzine zijn volgens Milstein 5) verder de rigiditeit van de verplaatsingsgewoonten en het willen handhaven van een bepaalde levensstijl. De auto heeft in ons culturele waardensysteem een belangrijke plaats veroverd en is een belangrijk symbool van maatschappelijke positie en identiteit. Veranderingen in verband met die auto impliceren dan ook vrij belangrijke wijzigingen in het maatschappelijk waardensysteem.

Nederland is voor zijn oliebehoefte grotendeels afhankelijk van het buitenland. Het effect hiervan op de betalingsbalans, de komende schaarste en prijsverhogingen maken het gewenst dat, zo al niet het absolute benzineverbruik, dan in ieder geval de groei ervan wordt beperkt. Hiervoor bestaan in principe vier mogelijkheden:

- beperking van de mobiliteit;
- meer gebruik van openbaar vervoer;
- ontwikkeling van vervoersmogelijkheden met een groter rendement;
- vergroten van het rendement van de huidige personenauto.

Beperking van de mobiliteit

De mobiliteit is van 1967 tot 1976 toegenomen van 8×10^{10} tot meer dan 12×10^{10} reizigerskilometers 6). Deze sterke stijging komt vooral voor rekening van de uitbreiding van het autobezit; de bijdrage van het openbaar vervoer is vrijwel constant gebleven. De mobiliteit kan in de volgende soorten verplaatsingen worden ingedeeld 7):

- a. puur zakelijke verplaatsingen;
- b. woon-werkverplaatsingen;
- c. klantenverplaatsingen (winkelen enz.);
- d. vrije-tijdverplaatsingen.

De belangrijkste factoren die hierop stimulerend (+), dan wel remmend (-) werken zijn de volgende:

	a	b	c	d
1. Suburbanisatie („buiten wonen”)		+	+	
2. Stadsverdunning (minder personen per oppervlakte-eenheid)			+	
3. Functiescheiding (scheiding tussen wonen en werken, tussen industrie- en kantoorwijken)	-	+		
4. Regionale concentratie (van werkgelegenheid, winkelcentra)		+	+/-	
5. Toename vrije tijd, vergroting welvaart, groei van vakantiebehoefte, „tochtjes naar buiten” enz.			+	+

Functiescheiding, dus het verder uiteen komen te liggen van de woon- en werkgebieden, vergroot uiteraard de woon-

werkverplaatsingen, maar kan de afstanden tussen gelijkgerichte zakelijke bestemmingen verminderen. Door concentratie in winkelcentra kunnen de klantenverplaatsingen naar de winkels toenemen, maar tussen de winkels afnemen.

Sommige van deze verplaatsingsvormen vertonen de neiging zich zelf te versterken. Zo verzwakken klantenverplaatsingen per auto de positie van de buurtwinkel en versterken die van winkelcentra en van grote supermarkten. Het aantal buurtwinkels loopt daardoor terug, waardoor de afstand tussen wonen en winkelen toeneemt. Ook suburbanisatie en stadsverdunning hebben een dergelijk zich zelf versterkend effect. De afstanden nemen hierdoor toe en de kwaliteit van het openbaar vervoer, in de zin van frequentie en fijnmazigheid van het net neemt af, waardoor de positie van het privévervoer weer wordt versterkt.

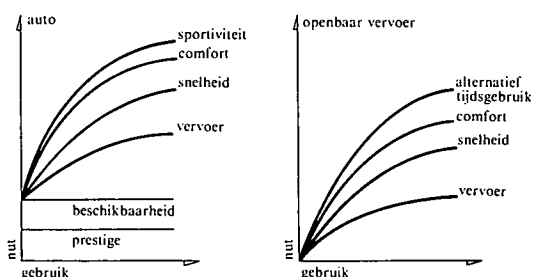
De meeste van de in het bovenstaande schema vermelde factoren stimuleren de mobiliteit en zijn structureel van aard. Ze weerspiegelen de organisatorische structuur van onze samenleving en zijn, vooral op korte termijn, moeilijk te beïnvloeden.

Meer gebruik van openbaar vervoer

De tweede mogelijkheid om het benzineverbruik te beperken is het meer gebruik maken van het openbaar vervoer, dat b.v. bij een gelijke bezettingsgraad van 50%, het dubbele energierendement heeft van de auto 8). De gemiddelde bezettingsgraad was in 1975 echter 45% bij personenauto's en 39% bij de trein 9).

Ondanks de grotere energie-efficiency van het openbaar vervoer, is het vooral de auto die in de toegenomen mobiliteit voorziet en die mede veroorzaakt. Wil het openbaar vervoer de auto vervangen, dan zullen de onderlinge nutsverhoudingen moeten worden gewijzigd, zodanig dat het nut van de eerste vorm van vervoer stijgt en dat van de tweede daalt. Het nut van een vervoermiddel is echter een optelsom van partiële nuttigheden, zoals in de onderstaande figuur is weergegeven. Beschikbaarheidsnut en prestige variëren niet met het gebruik, de andere nuttigheden wel.

Figuur 3. Partiële nuttigheden van auto's en openbaar vervoer

Bron: ontleend aan Instituut voor Actuarieat en Econometrie, *Het aantal personenauto's in Nederland*, Universiteit van Amsterdam, 1973.

3) R. Weeks, Limits of conservation: implications for energy-policy, in: Perreault Jr. (ed.), *Advances in consumer research*, vol. IV, Association for consumer research, Atlanta 1977.

4) J. Willenborg en R. Pitts, op. cit.

5) J. Milstein, Attitudes, knowledge and behavior of American consumers regarding energy conservation with some implications for governmental action, in: Perreault Jr. (ed.), *Advances in consumer research*, vol. IV, Association for consumer research, Atlanta 1977.

6) Centraal Bureau voor de Statistiek, *Statistiek van het personenvervoer 1976*, Den Haag, 1977.

7) Instituut voor Actuarieat en Econometrie, *Het aantal personenauto's in Nederland*, Universiteit van Amsterdam, 1973.

8) J. Overeem (ed.), Potential savings in the traffic and transportation sector in: *Energy conservation: ways and means*, Future Shape of Technology Publications, Den Haag, 1974.

9) RAI, *De personenauto in cijfers*, Amsterdam, 1976.

Een beleid ten gunste van het openbaar vervoer dient er zich rekenschap van te geven in welke specifieke behoeften de auto voorziet en op welke van deze behoeften het openbaar vervoer zou kunnen inspelen. De behoeften waarin auto's voorzien kunnen in twee groepen worden ingedeeld 10):

- vervoersbehoeften: beschikbaarheid, verplaatsing, comfort, alternatieve tijdsbesteding, snelheid enz.;
- erkenningsbehoeften: sociale positie, identiteit, sportiviteit enz.

Vooral bij de tweede groep, die van de sociaal-psychologische behoeften, kan het openbaar vervoer moeilijk met de auto concurreren. In onze cultuur speelt de auto een belangrijke rol als middel voor het verschaffen van prestige en identiteit en voor bevestiging van het zelfbeeld, zoals die van sportiviteit, progressiviteit enz. Alleen een fundamentele verandering in de sociale waardering van het autobezit kan hierin verandering brengen.

Zoals gesteld is de vervanging van de auto door het openbaar vervoer vooral een kwestie van verandering van comparatieve nuttigheden. Een mogelijkheid hiertoe, die in het AIAE-rapport (zie voetnoot 7) uitvoerig wordt besproken, is een verschuiving in de kostenstructuur, bij de auto van vaste naar variabele kosten en bij het openbaar vervoer omgekeerd. Bij gelijkblijvende totale kosten zal bij de auto door een sterke verschuiving van de vaste naar de variabele kosten het gebruiksoptimum, bij een ongewijzigde nutscurve, lager komen te liggen. Een dergelijke verschuiving kan echter ook effecten hebben op de nutscurven zelf, en dan vooral op de invariabele componenten van het nut, waarbij de auto traditioneel superieur is aan het openbaar vervoer, zoals het prestige dat de auto verschaft en de beschikbaarheid.

Als het prestige dat een auto kan bieden een functie is van een hoge aanschafprijs en van hoge vaste kosten, dan zal een verlaging hiervan het prestige dat aan een dure auto is verbonden verminderen. Belangrijker is echter dat door een verschuiving van vaste naar variabele kosten het beschikbaarheidsnut van de auto wordt verlaagd. De veronderstelling hierbij is dat de consument geneigd is eenmalige of periodieke, infrequente „overhead“-kosten veel gemakkelijker te aanvaarden dan hoge variabele kosten. Het bezitsnut van een duurzaam goed zal dus sterk worden verlaagd, wanneer men telkens bij het gebruik met de volle omvang van de kosten wordt geconfronteerd. De verschuiving van variabele naar vaste kosten zou b.v. kunnen worden gerealiseerd door de belastingen en de verzekeringen op de auto in de benzineaccijns onder te brengen. Als bijvoorbeeld de wegenbelasting, verzekering, BTW (18%) en autobelasting (17%) voor een Opel Kadett, (bij 40.000 km in 2¹/₂ jaar) in de benzineaccijns zou worden ondergebracht, zou de verschuiving van vaste naar variabele kosten, bij gelijkblijvende totale kosten, als volgt zijn:

	Benzineprijs in guldens	Variabele kosten, in guldens/km	Vaste kosten, in guldens/maand	Totale kosten bij 40.000 km in 2 ¹ / ₂ jaar. in guldens
voor	1,00	0,11	290	13.100
na	2,17	0,22	150	13.100

Bij het openbaar vervoer zouden aan de andere kant de vaste kosten moeten worden verhoogd en de variabele moeten worden verlaagd, b.v. door het introduceren van jaar- of seizoenkaarten voor individueel en groepsverbruik die geldig zijn voor alle vormen van openbaar vervoer (behalve taxi's). De prijsdrempel van de variabele kosten kan hierdoor worden verlaagd, waardoor het beschikbaarheidsnut van het openbaar vervoer zal toenemen. Het AIAE-rapport spreekt in dit verband van het verschaffen door het openbaar vervoer van een „papierauto“. Door een dergelijke maatregel kan het relatieve nut van het openbaar vervoer ten opzichte van het privévervoer worden gewijzigd en kan het vervoersrendement toenemen.

Nieuwe vervoersmogelijkheden met hoger rendement

Een derde mogelijkheid om het benzineverbruik te beperken is de ontwikkeling van vervoermiddelen met een hoger rendement. De energie die voor de voortbeweging van een voertuig nodig is, kan worden ingedeeld naar de verschillende weerstanden die moeten worden overwonnen, zoals rolweerstand, luchtweerstand en acceleratieweerstand. Deze weerstanden kunnen worden vermindert door het ontwerpen van lichtere auto's met een betere aerodynamische vorm. Ook door verbeteringen vanuit de aandrijvingstechnologie kan het benzineverbruik verder worden beperkt. Het gemiddelde rendement van de benzinemotor is ca. 25%. Door verbeterde carburateurs en b.v. „gefaseerde verbranding“, waarbij in een „voorkamer“ een rijkker mengsel tot ontbranding wordt gebracht dan in de rest van de cilinder, kan het rendement tot zo'n 30% worden opgevoerd 11).

Ook het omschakelen op LPG en diesel, zoals dat vooral na de oliecrisis op gang is gekomen, kan aan de beperking van het olieverbruik bijdragen. Het rendement van LPG in auto's is ongeveer even groot als van benzine, maar de uitlaatgassen zijn schoner. Dieselmotoren hebben een veel hoger rendement dan benzinemotoren: 35 - 38%, terwijl dieselolie ook in de raffinage minder energie vergt.

De wankelmotor is vanuit het oogpunt van benzinebesparing niet aantrekkelijk. Een ontwikkeling, die nog in de kinderschoenen staat, is het voor de auto geschikt maken van motoren met uitwendige verbranding, zoals de Stirling-motor. Dit is ook het geval met de ontwikkeling van de elektrische auto, die de actieradius en de snelheid van de huidige auto zou kunnen benaderen 12). Of elektrische auto's ooit economisch aantrekkelijk zullen worden, is van een groot aantal factoren afhankelijk, zoals de actieradius, de prijs, het gewicht, de levensduur en het vermogen van de accu's, de oplaadtijd, de eenvoud van vervanging enz. Op een groot aantal van deze punten dienen er nog technische ontwikkelingen plaats te vinden, zodat een volwaardige elektrische auto voorlopig nog niet in het verschiet ligt.

Rendementsverhoging huidige personenauto

De vierde mogelijkheid om het benzineverbruik te beperken is het vergroten van het rendement van de huidige personenauto. De meest voor de hand liggende maatregel in dit verband is een verhoging van de gemiddelde bezetting per auto. De bezetting (aantal personen) varieert nogal met de soort verplaatsing en was voor 1975 als volgt 13):

woon-werkverkeer	: 1,5
zakelijk verkeer	: 1,35
vakantie	: 2,9
overig particulier gebruik (waaronder weekend-recreatie)	: 2,5.

Vooral door het „poolen“ in het woon-werkverkeer lijkt het rendement van de auto nog aanzienlijk te kunnen toenemen, zoals blijkt uit het succes van het auto-poolen in de VS, waar in sommige gevallen gemiddelde bezettingen van 3,85 en zelfs van 4,1 worden bereikt 14):

Hoewel veel factoren die bij het brandstofverbruik een rol spelen buiten de controle van de automobilist liggen, is het duidelijk dat een deel van het benzineverbruik „gedragsafhankelijk“ is en dat dit via leergedrag (andere rijstijl, periodie-

10) Instituut voor Actuarial en Econometrie, op. cit.

11) J. Overeem (ed.), op. cit.

12) J. Broeze, Mogelijkheden van schonere automobielmotoren, in: Stichting Toekomstbeeld der Techniek, *Mens en milieu*, deel 2: Zorg voor zuivere lucht, Den Haag, 1973.

13) Centraal Bureau voor de Statistiek, *Statistiek van het personenvervoer 1975*, Den Haag, 1977.

14) Auto-pool in Amerika al jaren succesvol, *Verkeerstechiek*, 1974, no. 2.

ke controle en beter onderhoud van de auto) kan worden beïnvloed. De orde van grootte van de besparingen die hierdoor kunnen worden gerealiseerd blijkt uit een onderzoek van Shell 15):

- door een auto in goede conditie te houden wordt het brandstofverbruik gunstig beïnvloed; gemiddelde besparing: 10,7%;
- de manier van rijden heeft grote invloed op het brandstofverbruik; de gemiddelde besparing bij bewust zuinig rijden, zonder dat echter langer over een traject werd gedaan: 13,9%;
- de verschillen in brandstofverbruik tussen verschillende testpersonen zijn groot; het verschil lag gemiddeld rond de 20%;
- de besparing, die mogelijk is door verandering van rijstijl, is sterk afhankelijk van de manier waarop men nu rijdt; in het onderzoek varieerde dit van 5,5 tot 20,7%.

3. Bevordering van energiebewust autogebruik

Uit het voorgaande blijkt dat met een energiebewuste instelling en gedrag substantiële besparingen mogelijk zijn. Hoe kunnen automobilisten nu hiertoe worden gestimuleerd? Milstein 16) concludeert op grond van vergelijking van een groot aantal onderzoeken dat er, in afnemende volgorde van effectiviteit, de volgende vier mogelijkheden zijn om tot energiebesparend (rij)gedrag te komen:

1. financieel voordeel: hoe groter het voordeel, des te sterker het streven om op energie te bezuinigen;
2. directe terugkoppeling van informatie over het verbruik: de gouden regel voor het leren van nieuw gedrag is directe kennis van het resultaat;
3. aansporen tot zuiniger gedrag: een beroep op het verantwoordelijkheidsbesef kan enig resultaat hebben, in zoverre dit tenminste in concrete gedragsrichtlijnen kan worden vertaald en zolang de motivatie op peil kan worden gehouden;
4. algemene informatie over energiebesparing en consequenties voor de toekomst, het milieu enz. Dergelijke algemene informatie, waarbij het het minst duidelijk is hoe dit in concreet dagelijks gedrag moet worden vertaald, blijkt het minst effectief.

De laatste twee mogelijkheden kunnen hierbij het beste als een algemene basis voor de eerste twee fungeren 17). Financieel voordeel en directe terugkoppeling van informatie komen het meest in aanmerking om energiebesparend gedrag te stimuleren en zouden, zo mogelijk, moeten worden gecombineerd. Voor een programma om tot benzinebesparing door automobilisten te komen zou dan aan het volgende kunnen worden gedacht:

1. Nieuwe auto's zouden een benzineverbruiksetiket kunnen hebben met daarop een standaardverbruik in km. per liter. Een dergelijk label bestaat reeds in de VS en in Zweden. Volgens Milstein 18) speelt bij ongeveer de helft van de kopers van nieuwe auto's het label een rol bij de aankoopbeslissing.
2. Er zou in elke auto een apparaatje kunnen komen, dat direct het verbruik in km. per liter aangeeft, zodat de invloed van veranderingen in rijstijl of in de technische staat van de auto op het benzineverbruik direct kan worden waargenomen.

Ten aanzien van de eerste mogelijkheid kan worden gedacht aan een parallel met het energielabel voor huishoudelijke elektrische apparaten dat in ons land al ver is ontwikkeld 19). Wat de tweede mogelijkheid betreft wordt verder in dit artikel gerapporteerd over de eerste fase van een typisch produktontwikkelingsonderzoek, dat gericht werd op een — in grote series — te vervaardigen indicator, die aan de automobilist direct meldt hoeveel benzine hij op dat moment

verbruikt. Op basis van dit onderzoek wordt getracht te komen tot een aanvaardbaar programma van eisen voor een produkt, tot een prijsstelling en tot de onderscheiding van het eerste marktsegment, waarvoor een dergelijk produkt aanvaardbaar is. Door stafleden en studenten van de tussenafdeling I.V. Industrieel Ontwerpen van de TH Delft werd deze eerste fase van onderzoek in 1977-1978 begonnen en voltooid.

4. Onderzoek; probleemstelling en steekproef

Het is evident dat de innovatie van produkten meer dan tot nu gebruikelijk dient te worden afgestemd op de houdingen en gedragsgewoonten van de toekomstige produktgebruikers. Dit is meer geboden naarmate een produkt een rol speelt in vaste gedragspatronen en het met sociale en individuele waarden is verankerd. Voor de eerste fase van dit produktontwikkelingsonderzoek werden daarom de volgende probleemstellingen gekozen:

- welke houdingen leven er bij gebruikers van personenauto's ten aanzien van het benzineverbruik en ten aanzien van besparingen daarbij;
- welke opinies kunnen worden aangetroffen over een apparaatje, dat het (on)zuinig benzineverbruik verduidelijkt; hoe nuttig wordt het geacht en welke prijs wordt aanvaardbaar gevonden;
- welke kenmerken heeft een marktsegment onder de gebruikers van personenauto's die de indicators nuttig achten en, gegeven een bepaalde prijs, bereid zijn tot aanschaf.

Antwoorden op deze vragen kunnen worden verkregen door een mondelinge enquête bij een representatieve steekproef uit de populatie van Nederlandse eigenaars van privéauto's. Gezien de gelukkige representativiteit van de bewoners van de gemeente Delft werden via schema's van zogeheten „random walk” in die gemeente 202 volledige enquêtes afgenomen door 26 derdejaarsstudenten. De steekproef bleek voldoende representatief voor de bedoelde populatie in de kenmerken leeftijd, geslacht, bezit van nieuwe versus tweedehands auto en jaarkilometrage. Er bleek een aanvaardbare ondervertegenwoordiging van de lagere opleidingsklassen (16% i.p.v. 27%) en een teveel van de hogere opleidingsklassen (21% i.p.v. 15%). LPG- en dieselrijders werden van deelname aan het onderzoek uitgesloten.

5. Resultaten

In tabel 1 staan de reacties op een negental uitspraken, waarmee men het „eens”, „deels eens” of „oneens” kon zijn. Uit de correlaties tussen de antwoorden blijkt dat de respondenten ertoe neigen de meeste antwoorden hetzij pro-auto, hetzij anti of neutraal aan te geven. De meesten zien de auto als een functioneel hulpmiddel en de socio-psychologische waarden komen hier niet op de voorgrond. Tabel 2 gaat nader op het gebruik en de economische implicaties in. Uit de tabel komt de indruk naar voren dat het auto-gebruik volgens een zeer vast patroon verloopt, waarbij de benzineprijs slechts van weinig invloed is.

15) Shell Nederland. *Brandstofverbruiksmetingen van een Ford Taunus 1600L*, Rotterdam, 1978.

16) J. Milstein, op. cit.

17) J. Dirken, *Consumers interests and national energy policy*, 9th World Congres IOCU, Londen, Imperial College, 10-14 juli 1978.

18) J. Milstein, op. cit.

19) Veen, *Een energie label voor huishoudelijke toestellen*, Vereniging van exploitanten van elektriciteitsbedrijven in Nederland, Arnhem, 6 juni 1978.

Tabel 1

N = 202 respondentent		mee eens	enigszins mee eens	niet mee eens
		percentages		
1.	een auto is voor mij veel meer dan alleen een vervoermiddel	34	20	45
2.	ook als ik hem als vervoermiddel niet direct nodig zou hebben, zou ik toch een auto willen hebben	34	12	51
3.	ik vind het belangrijk dat de auto er uiterlijk goed en schoon uitziet	42	21	35
4.	auto's interesseren mij niet zo	33	19	46
5.	ik vind het leuk om iets extra's voor de auto te kopen of te krijgen	21	11	69
6.	in mijn vrije tijd houd ik mij graag met de auto bezig	16	17	66
7.	de overheid zou <i>minder</i> de nadruk moeten leggen op het aanleggen van autowegen en <i>meer</i> geld moeten besteden aan fietspaden en openbaar vervoer	35	32	33
8.	de actie „blij dat ik rij” vind ik uitstekend	36	28	36
9.	met mijn kennissen praat ik graag over auto's	19	22	57

Tabel 2

N = 202 respondentent		mee eens	enigszins mee eens	niet mee eens	geen mening
		percentages			
1.	ik denk er soms wel eens over of het voordeliger zou zijn de auto te laten staan en in plaats daarvan de bus of de trein te nemen	24	15	57	4
2.	om geld en benzine uit te sparen laat ik bij korte afstanden de auto wel eens staan en ga te voet of met de fiets	53	17	29	2
3.	als benzine goedkoper zou zijn zou ik meer auto rijden	10	10	79	1
4.	om de onderhoudskosten te drukken stel ik olieverversen of een 10.000 km-beurt wel eens wat uit	6	7	86	1
5.	ik ga vaak naar een benzinstation dat korting geeft om dáár te tanken	34	13	53	1
6.	auto's zouden een meterijtje moeten hebben waarop men kan aflezen hoe zuinig men rijdt	27	20	50	4
7.	als benzine f. 1,50 per liter zou kosten, zou ik minder gaan autorijden	16	15	67	2
8.	sinds de oliecrisis ben ik zuiniger gaan rijden	14	8	68	9

Een derde groep van uitspraken geeft aan in hoeverre men bepaalde vuistregels, om zuinig te rijden, zegt te gebruiken (zie tabel 3).

Tabel 3

N = 202 respondentent		vaak	soms	nooit
		percentages		
1.	langzaam optrekken	41	29	30
2.	in de zo hoog mogelijke versnelling rijden	42	25	33
3.	beheerst gas geven	59	26	14
4.	bij kort stoppen voor open brug of winkel de motor afzetten	72	14	13
5.	niet boven de 80 km/uur rijden	11	18	71
6.	constante snelheid rijden als dat mogelijk is	84	11	5
7.	bij rood stoplicht, in de verte al het gaspedaal loslaten	72	17	11
8.	niet met zachte banden rijden	68	11	21
9.	korte ritten combineren	41	27	32
10.	verbruik van elektriciteit in de auto zoveel mogelijk beperken (verlichting, achterruitverwarming e.d.)	22	14	63
11.	radiaalbanden monteren	72	3	24
12.	zo kort en weinig mogelijk choke gebruiken	58	12	22
13.	zuinige benzine met toevoeging (b.v. ASD) gebruiken	5	6	89
14.	regelmatig ontsteking etc. laten controleren	69	19	12

Elf van de veertien vuistregels zouden vaak of soms door de meerderheid worden gevolgd. Dit geeft een nogal positief

beeld over de gevolgde rijstijl. In die zin zou de beoogde indicator minder kunnen bijdragen. Ook als er twijfels zijn over de werkelijke rijstijl, blijft de subjectieve opvatting over eigen rijstijl toch van belang voor de aanvaardbaarheid van een nieuwe indicator.

Er werd een factor-analyse uitgevoerd voor alle respondenten te zamen betreffende de voorgaande 31 uitspraken plus twee uitspraken over de „sportiviteit van eigen rijstijl” en over de „hoogte van de maandelijkse autokosten”. Een analyse volgens principale componenten, gevolgd door een varimaxrotatie, leverde een viertal factoren op, die 38% van de variantie verklaarden en waarop 19 variabelen $\geq 0,4$ laadden (zie tabel 4).

Tabel 4

Factor ladingen	Factoren, variantie en hoog-ladende items
0,74	factor 1: „autofilie” a)
0,70	in mijn vrije tijd houd ik mij graag met de auto bezig
0,68	met mijn kennissen praat ik graag over auto's
-0,45	ik vind het leuk om iets extra's voor de auto te kopen of te krijgen
0,42	auto's interesseren mij niet zo
0,40	ik vind het belangrijk dat de auto er uiterlijk goed en schoon uitziet
	een auto is voor mij veel meer dan alleen een vervoermiddel
0,68	factor 2: „economische houding” b)
0,59	sinds de oliecrisis ben ik zuiniger gaan rijden
0,45	als benzine f. 1,50 per liter zou kosten, zou ik minder gaan autorijden
0,45	als benzine goedkoper zou zijn, zou ik meer autorijden
	auto's zouden een meterijtje moeten hebben, waarop men kan aflezen hoe zuinig men rijdt
0,45	vindt gemiddelde maandelijkse autokosten hoog
0,86	factor 3: „beheerst rijgedrag” c)
0,63	beheerst gas geven
0,53	langzaam optrekken
0,48	rijstijlgroep: meer rustige rijders
	constante snelheid rijden als dat mogelijk is
-0,54	factor 4: „vóór alternatief vervoer” d)
0,52	de actie „blij dat ik rij” vind ik uitstekend
	de overheid zou minder de nadruk moeten leggen op het aanleggen van autowegen en meer geld moeten besteden aan fietspaden en openbaar vervoer
0,50	ik denk er wel eens over of het voordeliger zou zijn de auto te laten staan en in plaats daarvan de bus of de trein te nemen
0,47	om geld en benzine uit te sparen laat ik bij korte afstanden de auto wel eens staan en ga te voet of met de fiets

a) 13% verklaarde variantie.

b) 9% verklaarde variantie.

c) 9% verklaarde variantie.

d) 7% verklaarde variantie.

Vervolgens is onderzocht welke algemene persoonskenmerken het meest verband hielden met elk van de vier opiniefactoren. Vermeldenswaard is vooral dat de „autofilie” (car-mindedness) sterker aanwezig bleek bij lagere opleidingsklassen, bij mannen en bij personen met langdurige rij-ervaring.

Opinies

Tijdens de enquête werden afbeeldingen getoond van verschillende typen van de indicator en werd een algemene, neutrale uitleg gegeven. De reacties waren als volgt:

buitengewoon nuttig	: 9%	niet nuttig	: 24%
zeer nuttig	: 17%	geen enkel nut	: 12%
betrekkelijk nuttig	: 33%	geen mening	: 5%
	59%		41%

Door middel van een stapsgewijze multiële regressie werd achterhaald welke factoren deze reacties konden verklaren. De volgende factoren resulteerden in een R^2 van 0,54 (β : significant < 0,05):

- de verwachting met de indicator zuiniger te kunnen gaan rijden (0,55);
- spaarzame instelling (0,23);
- hoge jaarlijkse benzinekosten (0,16);
- beheerst rijder zijn (0,13); jonger (0,11).

De vraag werd voorgelegd wat een aanvaardbare prijs voor de indicator zou zijn, indien er een jaarlijkse benzinebesparing zou optreden van resp. 5%, 10% en 15% (zie tabel 5).

Tabel 5

Bereid te betalen (in gulden)	Bij mogelijke besparing van		
	5%	10%	15%
	in procenten		
≤25	41	27	24
26-75	36	36	25
76-125	16	20	28
126-175	2	9	9
176-225	1	3	7
>226	3	5	8
	100	100	100

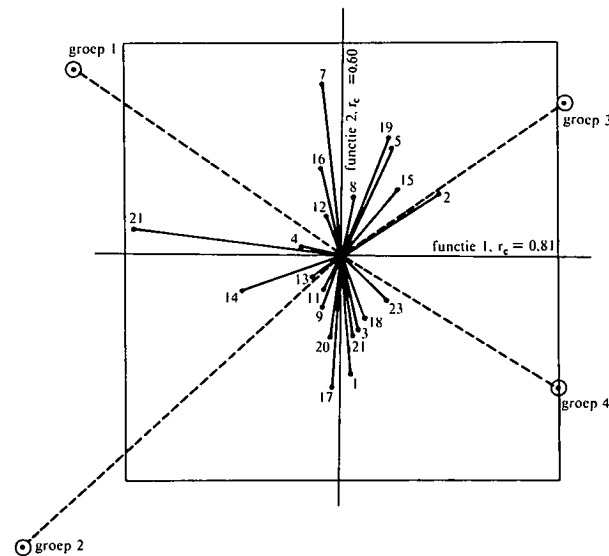
Marktsegmentatie

Welke kenmerken scheiden de groep van kopers van de groep van niet-kopers, of de groep die een hoge prijs ervoor over heeft van de groep die slechts een lage prijs aanvaardbaar vindt? Voor de beantwoording van die vraag werden voor een zuiver beeld de 33% die slechts tot het oordeel „betrekkelijk nuttig” kwamen uit de steekproef weggelaten alsmede de 5% die geen mening hadden. M.b.t. de rest waren er vier groepen te onderscheiden:

- nuttig oordeel / prijs boven f. 75 : 29 respondenten;
- niet nuttig / prijs boven f. 75 : 25 respondenten;
- nuttig oordeel / prijs beneden f. 75 : 17 respondenten;
- niet nuttig / prijs beneden f. 75 : 53 respondenten.

De resultaten van de erop uitgevoerde discriminant-analyse worden weergegeven in figuur 4.

Figuur 4. Segmentatie d.m.v. discriminant analyse

Beide discriminerende functies zijn als loodrechte assen afgebeeld, de vier groepen respondenten als gestippelde centroïde vectoren, de significant scheidende kenmerken als lijnen met variabele-nummer en hun scheidend vermogen als hun projecties op beide assen. De volgende beschrijving kan worden gegeven.

Marktsegment 1 (nuttig oordeel, > f. 75): personen die verwachten door de indicator zuiniger te gaan rijden (variabele 21), die hoge jaarlijkse benzinekosten hebben (7), die gunstig denken over andere vervoerswijzen (16) en die eco-

nomisch denken over autorijden (14). Deze groep zou kunnen worden beschouwd als de „consumptie-pioniers” van het nieuwe produkt.

Marktsegment 2 (nuttig oordeel, < f. 75): personen worden ook gekenmerkt door variabelen 21 en 14, maar benadrukken dat benzineverbruik een belangrijk criterium is bij auto-aanschaf (17), weten al over het bestaan van dergelijke indicatoren (20) en rijden meer zakelijk (9). De groep koopt ook al kleinere auto's om het benzineverbruik laag te houden.

Marktsegment 3 (niet nuttig, > f. 75): bestaat uit oudere respondenten (2) met grotere gezinnen (5), die bij aankoop van een auto vooral de levensduur laten meetellen (19), die wel hoge jaarlijkse benzinekosten hebben (7), maar menen geen spaarzame rijstijl te bezitten (15). Deze groep had dus in aanvang een ongunstig oordeel over het nut van de indicator, maar wilden er later toch meer dan de mediane prijs voor betalen. Wellicht is dit de groep met weerstand tegen produkt-innovatie, welke door een duidelijk financieel voordeel kan worden weggenomen.

Marktsegment 4 (niet nuttig, < f. 75): bestaat meer uit vrouwen dan uit mannen (1), zeggen zonder indicator spaarzaam te (kunnen) rijden (23) en menen dat een indicator de aandacht van het verkeer zal afleiden (21); zij beschouwen vooral de prijs als een belangrijk criterium bij de auto-aanschaf (8).

Deze segmentatie beschrijft de pioniers en de volgers (laggards), die elk hun speciale benadering hebben. Er wordt hier ook een bevestiging gevonden van Milsteins these 20) dat duidelijk financieel voordeel en terugkoppeling van verbruik de belangrijkste wegen zijn, die naar energiebesparing leiden.

6. Slot

Het voorgaande onderzoek heeft aannemelijk gemaakt dat een indicator, zoals hiervoor aangegeven, kan bijdragen tot benzinebesparing. Voor zo'n indicator, die de mate van zuinig rijden direct terugkoppelt, is een aanzienlijk marktsegment van potentiële kopers.

Er resten echter nog verschillende vragen voor een vervolgonderzoek. Welke effecten kan de indicator op de rijstijl hebben? Met verschillende typen indicators vindt „action research” plaats; de eerste resultaten wijzen op gunstige effecten maar werpen de vraag op wat het effect van de meter op lange termijn zal zijn. Is deze alleen maar tijdens een bepaalde periode nodig, om een zuinige rijstijl aan te leren, en daarna niet meer? In dat geval zou aan tijdelijk installeren of huren kunnen worden gedacht. Of zal er toch permanent op de meter worden gereden? En wat gebeurt er wanneer het „nieuwe” van de meter er af is, gaat men dan weer minder zuinig rijden en wie blijven er wel en wie blijven er niet zuinig rijden? Even belangrijk is het verder technisch ontwikkelen, op basis van bekende meetprincipes, van een relatief goedkoop en duidelijk afleesbaar, en in massa te vervaardigen produkt. Kortom, er resten nog vele vragen. In het vervolg van het onderzoek hopen wij hierop de noodzakelijke antwoorden te vinden.

J.M.F. Box
J.M. Dirken
A.P.H. Hermans

20) J. Milstein, op. cit.

21) De namen werden aan de factoren gegeven op basis van de betekenis van de hoogladende variabelen.

adverteer in ESB

Veranderende voorkeuren

DRS. T. J. WANSBEEK*
DRS. J. BUYZE*
DR. IR. A. KAPTEYN*

In de economische wetenschap is, in tegenstelling tot andere maatschappijwetenschappen, heel lang aangenomen dat individuele voorkeuren constant zijn. Deze veronderstelling is niet erg aannemelijk. In dit artikel presenteren we enige resultaten van een empirisch onderzoek dat gebaseerd is op een algemene theorie omtrent de vorming van voorkeuren. Bovendien gaan we kort in op de beleidsimplicaties van het niet-constant zijn van voorkeuren.

Inleiding: het consumentengedrag

Volgens de gangbare theorie van het *consumentengedrag* beschikt iedere consument over een *nutsfunctie*. Een nutsfunctie maakt het mogelijk om geldbedragen, uit te geven aan een bepaalde combinatie van goederen en diensten, te vertalen in een bepaald nutsniveau 1). Op die manier kan een consument verschillende mogelijke bestedingen van zijn inkomen tegen elkaar afwegen. Nog steeds volgens de gangbare theorie kiest hij of zij dat bestedingspatroon dat het hoogste nut oplevert.

In plaats van het begrip nutsfunctie gebruikt men ook wel het ruimere begrip *voorkeuren*. Tot niet al te lang geleden vonden economen dat zij die voorkeuren als gegeven dienden te beschouwen; hoe die tot stand kwamen was een onderzoekstaak voor psychologen en sociologen. Een mogelijke reden hiervoor is dat de communicatie tussen de verschillende maatschappijwetenschappen niet zo groot is, en er in de economie weinig bekend werd van voor economen relevant psychologisch onderzoek. De scheidslijn op dit punt tussen de maatschappijwetenschappen is betrekkelijk willekeurig. Steeds meer dringt in de economie het besef door dat de voorkeuren van individuen niet voor eens en altijd vastliggen, maar dat zij veranderen; dat die veranderingen voor een deel plaatsvinden onder invloed van waargenomen consumptief gedrag; en dat daarom het onderzoek naar de vorming van voorkeuren wel degelijk een zinvolle bezigheid is voor een econoom.

Gewoonlijk onderscheidt men twee economische aspecten aan de vorming van voorkeuren. Het ene aspect heet *gewoontevorming* (habit formation): iemands voorkeuren op dit moment hangen af van wat hij of zij vroeger heeft uitgegeven. Zijn of haar norm van wat veel is of weinig zal zich voortdurend maar geleidelijk, met een zekere vertraging, aanpassen aan wat hij of zij in de loop der tijd uitgeeft. Het andere aspect heet *voorkeursafhankelijkheid* (preference interdependence): iemands voorkeuren hangen eveneens af van wat zijn of haar omgeving pleegt uit te geven. Anders gezegd, men heeft de neiging zijn normen aan te passen aan de omgeving.

Deze beide aspecten van de vorming van voorkeuren zijn verenigd in een theorie die door een van de auteurs is ontwikkeld 2). Deze theorie bouwt voort op vroeger onderzoek aan het Centrum voor Onderzoek van de Economie van de Publieke Sector, zoals dat over de kwantificering van het begrip *referentiegroep*, waarover twee weken geleden in *ESB* is bericht. Het huidige artikel bespreekt een onderzoek 3) waarin de voorkeurvormingstheorie is geoperationaliseerd en toegepast op een bepaalde bestedingscategorie. Voor zover wij weten is dit het eerste empirische onderzoek waarin beide aspecten van voorkeurvorming zijn gekwantificeerd.

Over nutsfuncties en hoe zij worden gevormd

De theorie van de voorkeurvorming waarop wij zojuist doelden laat zich het eenvoudigst uitleggen door een bepaald soort nutsfunctie te beschouwen, nl. de welvaartsfunctie van het inkomen (WFI), die in twee voorafgaande *ESB*-artikelen behandeld is. Het verhaal voor de afzonderlijke goederen is analoog. Ter herinnering zijn in figuur 1 nog eens twee WFI's getekend voor twee verschillende mensen, A en B.

Hoe komt iemand aan zijn WFI? We hebben in de inleiding gezien dat we mogen verwachten dat de inkomens in iemands omgeving invloed hebben op zijn of haar WFI, en dat het eigen inkomen, nu en vroeger, er ook toe doet. Laten we eerst het omgevingsaspect bezien. In een land is er een bepaalde inkomensverdeling. Laten we die de *objectieve* verdeling noemen. Daarnaast kennen we aan iedereen afzonderlijk een subjectieve perceptie van de inkomensverdeling (kortweg: zijn *subjectieve inkomensverdeling*) toe: van alle inkomens in het land percipieert iemand vooral de inkomens van de leden

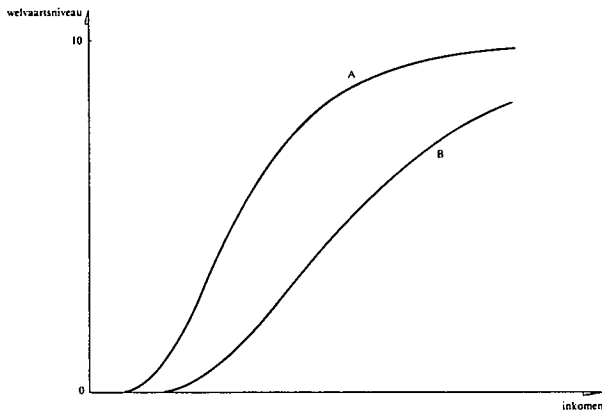
* De auteurs zijn verbonden aan het Centrum voor Onderzoek van de Economie van de Publieke Sector, RU Leiden. De studie is mede tot stand gekomen met steun van de Nederlandse Organisatie voor Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek (ZWO) en het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, afdeling Gezinszaken. De studie is onderdeel van het „Leidse Inkomenswaarderingproject”. De gebruikte gegevens zijn afkomstig van een enquête onder leden van van de Consumentenbond, ontworpen door Prof. Dr. B. M. S. van Praag. Wij zijn erkentelijk voor hun bereidwilligheid de gegevens ter beschikking te stellen. We danken Prof. Van Praag voor zijn opmerkingen.

1) Dit nutsniveau behoeft niet uniek te zijn. Met name *ordinalisten* noemen elke monotoon niet-dalende transformatie van een nutsfunctie ook een nutsfunctie. Wij zullen wat minder genereus zijn in het toelaten van transformaties.

2) A. Kapteyn, *A theory of preference formation*, proefschrift, Leiden, 1977.

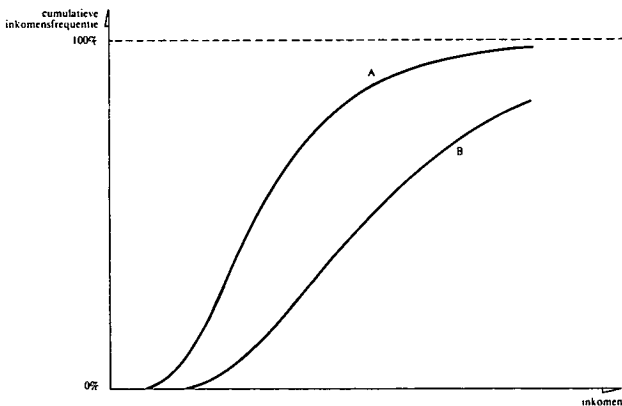
3) Het volledige verslag van het onderzoek is te vinden in A. Kapteyn, T. J. Wansbeek, J. Buyze, *The dynamics of preference formation*, Report 78.01, Leyden University, Center for Research in Public Economics, 1978; begin 1980 te verschijnen in een nieuw tijdschrift *The Journal of Economic Behaviour and Organization*. Een verkorte versie verscheen in *Economic Letters* 1, blz. 93-98.

Figuur 1. De WFI van individuen A en B

van zijn referentiegroep 4). Preciezer gezegd: in de objectieve verdeling telt ieder inkomen met hetzelfde gewicht mee. Bij de subjectieve verdeling, die voor iedereen weer anders is, krijgt ieder inkomen een gewicht dat varieert met wat we kunnen noemen de sociologische afstand tot de betrokkene. We noemen dat het referentiegewicht. Inkomens van familie, vrienden, burens, collega's tellen zwaar mee, inkomens van onbekenden, inwoners van een ander deel van het land, mensen met een totaal andere opleiding, enzovoorts, tellen veel minder mee. Uiteraard krijgt het eigen inkomen ook een bepaald gewicht bij het bepalen van iemands subjectieve inkomensverdeling. (Bij ons onderzoek hebben we aangenomen dat dat gewicht voor iedereen hetzelfde is.) De subjectieve inkomensverdelingen van de eerder genoemde individuen A en B zijn weergegeven in figuur 2. In deze figuur zijn horizontaal de inkomensbedragen afgezet en staat verticaal het percentage van de mensen (subjectief gewogen) dat dat inkomen of minder verdient.

Figuur 2. De subjectieve inkomensverdeling van individuen A en B

De sleutel tot de door ons aangehangen theorie van de voorkeurvorming wordt gegeven door figuur 1 naast figuur 2 te leggen. De gelijkenis tussen beide krommen is frappant, en een hypothese zou kunnen zijn: *beide krommen zijn hetzelfde*. Dit is het kernidee van de theorie. Anders gezegd: iemand die meer verdient dan 80% van zijn omgeving zal zijn inkomen met een 8 waarderen, iemand die meer verdient dan 60% waardeert zijn inkomen met een 6, enzovoorts. Ofte wel: *iemands WFI is niets anders dan zijn subjectieve inkomensverdeling*. Dit impliceert onder andere dat het mediaaninkomen 5) gelijk is aan de mediaan van de inkomens in de referentiegroep. Althans, nog steeds, volgens onze theorie.

Tot nu toe hebben we het tweede aspect van de voorkeurvorming, het verleden, verwaarloosd. Dit aspect is eenvoudig aan het model toe te voegen. De inkomensverdelingen die iemand in het verleden heeft gepercipieerd moeten ook in de

subjectieve inkomensverdeling worden meegeteld. Dat gebeurt door de gepercipieerde verdelingen van de verschillende jaren te wegen en bij elkaar op te tellen. Hoe langer geleden, des te lager het „geheugengewicht” is: een inkomen van tien jaar terug telt minder zwaar mee dan dat van het vorige jaar. We nemen daarbij aan dat die gewichten exponentieel afnemen, dus bijvoorbeeld $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{8}$, $\frac{1}{16}$, ... of $\frac{2}{3}$, $\frac{2}{9}$, $\frac{2}{27}$, ... (De factor 2 zorgt ervoor dat de gewichten tot één optellen). In het eerste geval zeggen we dat het geheugenverlies een half is, in het tweede geval een derde. De subjectieve inkomensverdeling in zijn uiteindelijke vorm is dus een gewogen som van de subjectieve verdelingen van dit jaar, van vorig jaar, enz.

Er zijn dus in totaal drie soorten gewichten in het spel bij het bepalen van de subjectieve inkomensverdeling: de referentiegewichten om de inkomens van anderen op elk moment te wegen (deze zijn bij het schatten uit eerder onderzoek overgenomen), de geheugengewichten (één parameter vanwege het exponentiële schema; deze parameter willen we schatten), en de gewichten die bepalen hoe zwaar de twee afzonderlijke elementen (omgeving en eigen inkomen) meetellen in het geheel (ook één parameter, want we nemen aan dat ze optellen tot 1). In termen van het mediaaninkomen: de logaritme van iemands mediaaninkomen is de gewogen som van enerzijds het gemiddelde loginkomen in de referentiegroep op verschillende tijdstippen en anderzijds het gewogen gemiddelde loginkomen nu en vroeger van de betrokkene zelf.

In deze formulering zitten twee parameters die van groot belang zijn. De eerste is de geheugenverliesparameter, de andere de parameter die het relatieve belang van enerzijds de omgeving en anderzijds de eigen ervaringen aangeeft. Hoe groot deze parameters zijn kunnen we te weten komen door het aldus gespecificeerde model te confronteren met gegevens over een groot aantal mensen.

Wat betekent onze theorie?

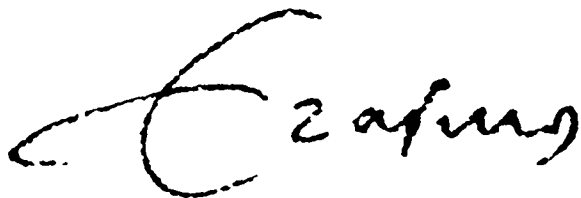
Voordat we ons gaan bezighouden met het schatten van deze parameters is het interessant om even stil te staan bij de implicaties van de hierboven geschetste theorie.

We hebben gezien dat de logaritme van iemands mediaaninkomen wordt bepaald door de gewogen som van het gemiddelde loginkomen in de omgeving en het eigen gemiddeld loginkomen, nu en vroeger. Wat gebeurt er wanneer iemand meer inkomen krijgt? In eerste instantie verandert het mediaaninkomen niet. De afstand tussen het mediaaninkomen en het eigen inkomen neemt toe, en de waardering van het eigen inkomen gaat omhoog. Na enige tijd gaat het geheugenverlies werken: de herinnering aan vroegere, lagere inkomens vervlakt. Het recente hogere inkomen werkt door in het mediaaninkomen, dat omhoog gaat. De tevredenheid met het inkomen daalt weer. Dit effect staat bekend als de *preference drift*.

Wanneer de inkomensstijging beperkt is tot het ene individu en niet ook aan iedereen in zijn referentiegroep is toegevoegd, mogen we verwachten dat de waardering van het inkomen na het uitwerken van de preference drift hoger is dan die voor de inkomensstijging. De waardering is per saldo wel wat toegenomen omdat de betrokkene wat hoger in zijn referentiegroep is opgeklimmen.

Wat gebeurt er wanneer iedereen een zelfde inkomensstijging krijgt? In dat geval geldt voor een afzonderlijk individu dat zijn mediaaninkomen nog verder omhoog gaat: de inkomens in zijn referentiegroep gaan eveneens omhoog, en daarom ook zijn mediaaninkomen. Alleen op korte termijn zal er

4) Zie voor het begrip referentiegroep het *ESB*-artikel van twee weken geleden: B. M. S. van Praag, A. Kapteyn, F. G. van Herwaarden, *Individuele welvaartsfuncties en sociale referentiegroepen*.
5) Zie *ESB* van twee weken geleden.

ERASMUS UNIVERSITEIT ROTTERDAM

vakature: Bij de Vakgroep Financiering en Belegging van de Faculteit der Economische Wetenschappen.

datum: Zo spoedig mogelijk.

wetenschappelijk medewerk(st)er

vakaturenummer 6257 ESB

taak: Het geven van leiding aan eenvoudige onderzoekwerkzaamheden van studenten. De vakgroep meent dat juist het richten van deze eerste schreden veel zorg en op ervaring berustende kennis van onderzoek vraagt.

gevraagd: Economist met onderzoekservaring op financierings- en beleggingsterrein, in staat jonge studenten te stimuleren tot zelfstandig werken in kleine groepen.

De aanstelling zal geschieden in tijdelijke dienst voor een periode van 2 jaar.

salariëring: volgens het rangenstelsel voor academici.

inlichtingen: kunnen worden ingewonnen bij het secretariaat van de Vakgroep Financiering en Belegging, tel. 010-145511, toestel 3025.

Schriftelijke sollicitaties, onder vermelding van het vakaturenummer, te richten aan de Directeur van de afdeling Personeelszaken van de Erasmus Universiteit Rotterdam, Postbus 1738, 3000 DR Rotterdam.

---

sprake zijn van enige extra tevredenheid, omdat de herinnering aan de lagere inkomens van vroeger nog een rol speelt, maar weldra verdwijnt dit effect en heeft ook de historische component in het mediaaninkomen zich aan de nieuwe situatie aangepast. Per saldo verandert er dus door de algemene loonsverhoging niets aan de inkomenswaardering! Geld, ruw gezegd, maakt niet gelukkig.

Samenvattend impliceert onze theorie het volgende. In een statische samenleving wordt de waardering van het inkomen *alleen* bepaald door iemands plaats binnen zijn referentiegroep. Wie meer verdient dan het gemiddelde van zijn omgeving is tevreden, wie minder verdient ontevreden. De *absolute* hoogte van het inkomen speelt daarbij een ondergeschikte rol. We zouden op grond hiervan mogen verwachten dat de gemiddelde inkomenswaardering in de gehele samenleving een 5 is. Daar de samenleving echter niet statisch is, maar al heel lang een inkomensgroei te zien geeft, zal, omdat de nieuwe inkomens vertraagd doorwerken in het mediaaninkomen, het huidige inkomen steeds wat op het mediaaninkomen kunnen voorblijven. Dientengevolge is een wat hogere gemiddelde inkomenswaardering mogelijk.

Uit deze ruwe schets van onze theorie blijkt dat inkomenswaardering een *relatief* begrip is. Een dergelijke gedachte is niet nieuw, maar is bijvoorbeeld al in het werk van Veblen te vinden. Ongeveer dertig jaar geleden is een aanverwant idee door Duesenberry 6) geponereerd in zijn *relatieve-inkomenshypothese*: consumptief gedrag wordt niet primair bepaald door het inkomen zelf, maar door iemands plaats in de inkomensverdeling. Scitovsky, in zijn recente maar reeds klassieke *The joyless economy* 7) benadrukt ook het relatieve aspect: inkomenswaardering, zo zegt hij, is een „zero-sum game”. Het thema is uitgebreider uitgewerkt door Hirsch met zijn theorie van de positionele goederen 8). Het voordeel van onze theorie ligt in haar wiskundige formalisering, die rechtstreeks vertaalbaar is in statistisch toetsbare hypothesen.

Het toetsen van het model aan de werkelijkheid

Tot nu toe hebben we steeds gesproken over *inkomen*. De theorie die aan ons model ten grondslag ligt is echter evenzeer van toepassing op bestedingen aan afzonderlijke categorieën goederen of diensten. Bij iedere bestedingscategorie hoort een lognormale nutsfunctie, die de verschillende mogelijke uitgaven aan die categorie vertaalt in een nutsniveau. Een dergelijke nutsfunctie voor een afzonderlijk goed noemen we een *partiële welvaartsfunctie* (PWF). Een PWF heeft dezelfde vorm als een WFI. In plaats van een mediaaninkomen kunnen we nu een mediaan *bestedingsniveau* definiëren, nl. dat geldbedrag dat, indien uitgegeven aan een bepaalde categorie, juist voldoende is om een nutsniveau van vijf te bereiken met behulp van de verworven goederen of diensten. De mediane bestedingsniveaus zijn verschillend voor verschillende bestedingscategorieën en verschillen bovendien tussen mensen. Het mediane bestedingsniveau van de PWF van bijvoorbeeld de uitgaven aan auto's hangt af van de gemiddelde uitgaven aan auto's in de referentiegroep en de eigen uitgaven aan auto's in de loop der jaren. Wij hebben onze theorie getoetst voor één geval, namelijk voor de PWF van *vakantie-uitgaven*.

De reden voor deze keuze is de volgende. Voor het toetsen van onze theorie moeten we beschikken over individuele waarnemingen van enerzijds het mediane bestedingsniveau behorende bij de PWF voor vakantie-uitgaven en anderzijds

---

6) J. S. Duesenberry, *Income, saving and the theory of consumer behavior*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1949.

7) T. Scitovsky, *The joyless economy*, Oxford University Press, Londen, 1976.

8) F. Hirsch, *Social limits to growth*, Routledge and Kegan Paul, Londen, 1977.

het gemiddeld bedrag aan vakantie-uitgaven in de referentiegroep en in het verleden. Als we over deze cijfers beschikken kunnen we door middel van regressierekening onderzoeken of dit mediane bestedingsniveau inderdaad goed door de andere bedragen wordt verklaard, zoals onze theorie voorspelt.

Nu is er een probleem wat betreft de cijfers over vroegere vakantie-uitgaven. Wij hebben wel de gegevens over een enkele dwarsdoorsnede tot onze beschikking (uit een enquête onder de leden van de Consumentenbond in oktober 1971, met 2081 bruikbare waarnemingen 9), maar geen paneldata, d.w.z. herhaalde enquêtering van dezelfde steekproef. In principe moet men over paneldata beschikken om te kunnen nagaan hoe groot de invloed van de vakantie-uitgaven in de loop der jaren op iemands mediane bestedingsniveau is.

Het bijzondere van vakantie-uitgaven is dat zij sterk geconcentreerd plaatsvinden. De meeste vakanties vinden, zeker nog in 1971, plaats in de zomermaanden. We veronderstellen daarom dat één keer per jaar, op grond van de recente vakantie-ervaringen, het mediane bestedingsniveau van de betreffende PWF wordt bijgesteld. Het nieuwe mediane bestedingsniveau dient als basis voor de vakantie-uitgaven van een jaar later. Op grond van empirisch onderzoek 10) naar het verband tussen de uitgaven aan een bepaald goed en de parameters van de betreffende PWF nemen we bovendien aan dat de vakantie-uitgaven in een bepaald jaar gelijk zijn aan het mediane bestedingsniveau van het jaar daarvoor verhoogd met een bepaalde opslag. Deze opslag wordt zo gekozen dat de tevredenheid met een bepaalde aanschaf een bepaald niveau haalt: wie bijvoorbeeld een auto wil kopen wil een dusdanig bedrag uitgeven dat hij de aanschaf van te voren volgens zijn PWF met een $7\frac{1}{2}$ zal waarderen.

Deze bevindingen, die we bij alle 28 onderzochte duurzame consumptiegoederen tegenkwamen, hebben overigens nogal verstrekkende consequenties, daar zij niet direct stroken met de hypothese van nutsmaximering die de centrale these is in vrijwel alle theorieën van het consumentengedrag. Onze bevindingen suggereren dat consumenten niet zozeer *maximizers* zijn, maar *satisficers*. Men kent bij het besteden van geld een bepaalde tevredenheidsdrempel (het zogenaamde *aspiratieniveau*) en geeft een dusdanig bedrag uit dat die drempel wordt overschreden. De hypothese van het hanteren van een aspiratieniveau in moeilijk overzienbare situaties (je kunt je geld aan zoveel dingen besteden) is met name door de Nobelprijswinnaar voor de economie in 1978, Herbert A. Simon, ontwikkeld.

Het bovenstaande is zowel om methodologische als om praktische redenen van belang. Methodologisch omdat een eenvoudig verband tussen uitgaven en het mediane bestedingsniveau het belang van een goede theorie van voorkeurvorming onderstreept: als de voorkeuren zijn verklaard, is het naar het gedrag (uitgaven) nog maar een eenvoudige stap. Op deze manier ontstaat een nieuw soort „twee-staps”-theorie van het consumentengedrag, die mede dank zij haar dynamiek wellicht vruchtbaarder zal blijken te zijn dan de theorie tot nu toe.

Het praktische belang van het bovenstaande is de relatie die wordt gelegd tussen het mediane bestedingsniveau van vorig jaar en de vakantie-uitgaven van dit jaar. Omdat het mediane bestedingsniveau van vorig jaar op zijn beurt afhankelijk van de vakantie-uitgaven in dat jaar en de jaren daarvoor, bevat het bedrag aan vakantie-uitgaven van dit jaar enige informatie omtrent vroegere uitgaven. Zonder dat wij op de algebraïsche details ingaan, kan worden aangetoond dat deze informatie voldoende is om het ontbreken van de werkelijke vakantie-uitgaven van de leden van onze steekproef in vorige jaren te compenseren. De prijs die voor deze wiskundige operaties moet worden betaald is een aanmerkelijke complicering van de econometrische schattingsmethoden 11).

De resultaten van het schatten van het uiteindelijke model zijn als volgt:

- bij het vormen van het mediane bestedingsniveau krijgen de uitgaven in de referentiegroep een gewicht van 68%, en de eigen uitgaven een gewicht van 32%. De gevolgen van de voorkeursafhankelijkheid tellen dus ruim twee maal zo zwaar als die van de gewoontevorming;
- de geheugenverliesparameter is 0,55. Dat betekent dat de uitgaven van dit jaar, vorig jaar, enzovoorts meetellen met gewichten 0,45; 0,25; 0,14; 0,07; 0,04; 0,02; 0,01; 0,01, enz. De invloed van wat meer dan zeven jaar geleden is gebeurd is verwaarloosbaar;
- de correlatiecoëfficiënt die bij de regressieberekening hoort is 0,83. Dat is hoog gegeven het feit dat het gaat om cijfers die betrekking hebben op individuele gezinnen. De hoge correlatiecoëfficiënt suggereert dat onze theorie door de empirische resultaten wordt bevestigd.

Conclusie

In dit artikel hebben we verslag gedaan van een empirisch onderzoek waarin de twee aspecten van de vorming van voorkeuren zijn gekwantificeerd. De ingrediënten zijn: a. de theorie van de WFI en de PWF, die bovendien door middel van rechtstreekse vraagstelling meetbaar zijn; b. de theorie van de preferentievorming die zegt dat de WFI en de PWF identiek zijn aan subjectief gepercipieerde verdelingen van respectievelijk inkomen en uitgaven aan een bepaald goed; c. enige econometrische methoden om een aantal hier niet vermelde problemen op te lossen die ontstaan door het ontbreken van gegevens in panelvorm.

De toetsing van de theorie is nog lang niet voltooid, maar de tot nu toe geboekte resultaten zijn bemoedigend. Als de theorie waar is, dan zijn de beleidsimplicaties verstrekkend. We hebben al eerder gezegd dat het absolute niveau van iemands inkomen in een statische situatie irrelevant is voor zijn welvaartsniveau. De enige relevante factor is dan zijn relatieve positie in de inkomensverdeling van zijn sociale referentiegroep. De enige manier waarop dan nog de gemiddelde welvaart verhoogd kan worden is inkomensherverdeling 12).

We hebben ook gezien dat een tijdelijke verhoging van individuele welvaart als gevolg van een algemene inkomensstijging mogelijk is. Immers, zolang men nog niet vergeten is hoe laag het vroegere inkomen was, blijft het mediaaninkomen achter bij de nieuwe situatie, zodat het nieuwe inkomen hoger wordt gewaardeerd dan het oude. Voordat het mediaaninkomen het nieuwe inkomen heeft „ingehaald” kan er natuurlijk een nieuwe inkomensverhoging optreden die de voorsprong van het inkomen op het mediaaninkomen verder vergroot. In een situatie van permanente inkomensgroei zou de waardering van het eigen inkomen dan toch hoger zijn dan in een situatie waarin inkomens constant zijn.

Het merkwaardige is dat de *groeisnelheid* er niet toe doet 13). een inkomensgroei met 0,5% of een met 5% leidt tot hetzelfde individuele welvaartsniveau! De vorm van de WFI blijkt nl. afhankelijk te zijn van de snelheid van inkomensgroei. Hoe sneller de inkomens groeien, hoe vlakker de WFI gaat verlopen. Figuur 3 illustreert dat effect. Hoewel in situatie I (5% groei) het inkomen een veel grotere voorsprong heeft op het mediaaninkomen dan in situatie II (0,5% groei) is de inkomenswaardering in beide situaties gelijk.

9) Zie voor een beschrijving van deze steekproef bijvoorbeeld B. M. S. van Praag en A. Kapteyn, Further evidence on the individual welfare function of income: an empirical investigation in the Netherlands, in *European Economic Review*, 1973, blz. 33-62.

10) A. Kapteyn, T. J. Wansbeek, J. Buyze, Maximizing or satisficing?, verschijnt in *The Review of Economics and Statistics*.

11) Met name tredt simultaneïteit op. Zie het uitgebreide rapport.

12) Zie het *ESB*-artikel van vorige week.

13) Dit is afgeleid in Kapteyn, op. cit., 1977, par. 8.6.2. Bij die afleiding is, om het effect van inkomensgroei zo zuiver mogelijk te evalueren, naar een situatie gekeken waarbij ieders inkomen gelijk is.

Structuurwet en medezeggenschap

PROF. MR. H. J. HELLEMA

In *ESB* van 27 decembere 1978 schreef de heer Faase een artikel over „structuurwet en medezeggenschap”. Aanleiding daartoe was het op 20 juni 1978 door het kabinet aan de SER gevraagde advies betreffende de samenstelling van toezichthoudende organen van rechtspersonen die een onderneming drijven. Dat is een belangrijk onderwerp waarover veel verschil van mening bestaat. Tegen de beschouwingen van de heer Faase daarover heb ik echter op tal van punten bezwaar.

De schrijver begint met de stelling, dat na de herziening van de wet op de ondernemingsraden het tijd wordt de topstructuur van de onderneming te herijken. „De Structuurwet is immers niet veel meer dan een markt en aanvankelijk overigens sterk overschat baken in de maatschappelijke ontwikkeling. De vraag is echter of die maatschappelijke ontwikkeling voldoende ruimte biedt voor een fundamentele heroriëntatie op de democratisering van de onderneming”. Hierbij moet ik opmerken dat het tweede boek van het B.W. de rechtspersonen regelt en niet de structuur van de onderneming. De adviesaanvraag aan de SER stelt dan ook niet de herziening van het ondernemingsrecht aan de orde, maar de samenstelling van de toezichthoudende organen van rechtspersonen die een onderneming drijven.

Met de thans bestaande regeling voor de benoeming van commissarissen bij structuur-NV's is, naar de schrijver erkent, nog onvoldoende ervaring opgedaan. Maar de maatschappelijke ontwikkeling staat naar zijn mening kennelijk niet toe om eerst praktijkervaring met deze regeling op te doen. Voor de schrijver schijnt die maatschappelijke ontwikkeling duidelijk te zijn en geen enkel probleem op te leveren. Voor degenen die daarmee iets meer moeite hebben, omdat die ontwikkeling afhankelijk is van tal van onzekere factoren, zou het wel prettig geweest zijn de visie van de schrijver daarop te vernemen. Blijkens het feit dat hij spreekt over de maatschappelijke ontwikkeling heeft hij geen last van de pluriformiteit van deze ontwikkeling.

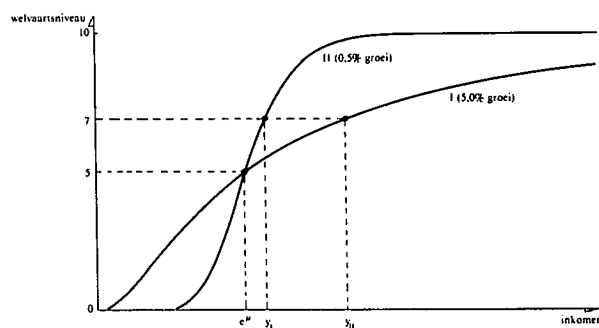
Vervolgens wordt gesteld dat de structuur van de vennootschap eenzijdig gericht was op het kapitaalbelang en dat dit volgens de kleinst mogelijke meerderheid van de commissie-Verdam voedsel gaf aan het alom gevoelde wantrouwen van de werknemers jegens de ondernemingsleiding. Nu is het rapport van de commissie-Verdam aan de minister van Justitie aangeboden op 26 november 1964. Na 14 jaar is er aanleiding om na te gaan of wat toen geschreven werd, nog onveranderd van kracht is. Het is de vraag of dat eenzijdig

gericht zijn op het kapitaalbelang juist is gebleken.

De cijfers leren het tegendeel. Van 1962 tot 1976 nam de arbeidsinkomensquote toe van 75,4 tot 96,5 en ze is nu nog boven de 90. Het bruto rendement op het geïnvesteerde bedrijfsvermogen daalde van 10,9 in 1962 tot 1,5 in 1975. Het indexcijfer van de lonen steeg van 1962 tot 1975 van 100 tot 363. De beurswaarde-index steeg over diezelfde periode van 100 tot 103, maar daalde in oktober 1975 tot 75. Bij kennisneming van deze cijfers vraagt men zich af wat voor reden tot klagen de werknemers wat de financiële kant betreft hebben over de samenstelling van de raden van commissarissen, zoals die tot de invoering van de structuur-regeling in 1974 placht te geschieden. De aandeelhouders hebben reden tot kritiek. Gerichtheid van de vennootschap op het kapitaalbelang klinkt hen als hoon in de oren.

Het tweede deel van de constatering van de commissie-Verdam was „het alom gevoelde wantrouwen van de werknemers jegens de ondernemingsleiding”. Deze constatering berustte op geen enkel onderzoek en aan de juistheid daarvan kon men ook toen twijfelen. Inmiddels zijn wij van het harmoniemodel in de polarisatie terechtgekomen. Wanneer nu topfiguren in de werknemersorganisaties verklaren dat onze huidige maatschappij voor hen onaanvaardbaar is en dat zij daarvoor geen enkele verantwoordelijkheid wensen te dragen, al hebben zij dan geen blauwdruk voor de nieuwe maatschappij, dan rijst de vraag of de beschouwing van een onderneming als een samenwerkingsverband (hierna aan te duiden als swv) van arbeid en kapitaal nog wel iets met de realiteit te maken heeft. Een twijfel die versterkt wordt na lezing van geschriften als *Fijn is anders* en dergelijke. En wat kan men van de partner in het swv verwachten, als men voor het bedrijfsleven een 35-urige werkweek bepleit, maar desgevraagd er onmiddellijk op laat volgen dat dit binnen de eigen organisatie volstrekt onacceptabel is. Bij een swv mag men

Figuur 3. Gelijkblijvende inkomenswaardering bij verschillende groeivoet

De beleidsimplicaties van de theorie zijn duidelijk. Een overheidsbeleid moet in de eerste plaats streven naar een

optimale inkomensverdeling, rekening houdend met de onderlinge afhankelijkheid van individuele voorkeuren. Vervolgens moet ervoor worden gezorgd dat iedereen een voortdurend groeiend inkomen heeft. De groeivoet zelf doet daarbij niet ter zake. De overheid heeft in dat opzicht dus een grote vrijheid. De groei van het nationaal inkomen kan zij door andere overwegingen laten bepalen, zoals de concurrentiepositie t.o.v. het buitenland. Zelfs is een nationale groeivoet gelijk aan nul mogelijk, mits er maar voor gezorgd wordt dat elk individu afzonderlijk gedurende zijn leven een inkomensstijging ondergaat.

T. J. Wansbeek
J. Buyze
A. Kapteyn

toch verwachten, dat men zich gezamenlijk inzet voor het gemeenschappelijk belang, daarvoor medeverantwoordelijkheid aanvaardt en ook rekening houdt met de belangen van de andere partij. Als al die factoren ontbreken dan wordt het „graue Theorie” om nog over een swv te spreken en daarop aanspraak te baseren.

Noch over de vorenvermelde cijfers, noch over de totaal gewijzigde verhouding sedert het verschijnen van het rapport-Verdam wordt met één woord gerept. Bijzonder veel aandacht daarentegen wordt in het artikel geschonken aan de mening van Van Haren. Verwezen wordt naar een artikel in het *Nederlandse Juristenblad* in 1972 en naar een niet gepubliceerde inleiding voor een CNV-studieconferentie. Faase schrijft dan: „Ernstiger is evenwel van Harens constatering dat de Structuurwet een mislukking is geworden. Hij noemt hiervoor een viertal redenen, die ik van een kort commentaar zal voorzien”. In het geciteerde artikel komen deze evenwel niet voor. Nergens blijkt bij de behandeling van deze vier punten waar Van Haren en waar Faase aan het woord is. Ik meen dat zowel Van Haren als de lezers er aanspraak op kunnen maken dat hieromtrent duidelijkheid bestaat.

De vier gronden waarop geconcludeerd wordt dat de structuurregeling een mislukking is geworden zijn weinig overtuigend. De eerste is de lange aanlooptijd. Wanneer men wijzigingen aanbrengt in de structuur van een aantal grote vennootschappen, kan het van wijs beleid getuigen daarvoor een redelijke overgangstermijn in te stellen. Over wat een redelijke termijn is kan men van mening verschillen. Vindt iemand de termijn te lang dan kan dit tot het oordeel leiden dat de regeling te laat komt, maar niet dat deze niet deugt. Dat zal men eerst kunnen beoordelen, nadat men praktische ervaring met de nieuwe regeling heeft opgedaan. Dat er nog niet voldoende ervaring met de regeling is opgedaan, erkent de schrijver, maar hij vindt het niet belangrijk, omdat ervaring evenmin als de resultaten van wetenschappelijk onderzoek „ons veel kunnen helpen bij de beantwoording van principiële vragen”. Dit getuigt wel van een onwrikbaar vertrouwen in, om niet te spreken van een overschatting van het eigen inzicht. Waarschijnlijk verklaart dit ook het feit dat in het artikel geen enkele schrijver wordt aangehaald of vermeld die van een afwijkende mening heeft blij gegeven. „Du choc des opinions jaillit la vérité”, is een spreuk die deze schrijver niet toespreekt. Hoe men dan wel tot de beantwoording van principiële vragen komt, wordt ons onthouden. Of lossen we die op door „Prinzipienreiterei”?

De tweede reden is: „De geringe bereidheid van aandeelhouders zich loyaal op te stellen. In die gevallen

waarin het aandelenkapitaal (b.v. door middel van prioriteits aandelen) in handen was van een kleine groep aandeelhouders bleek veelal weinig bereidheid de bestaande machtsverhoudingen te veranderen”. De toepasselijkheid van de structuurregeling wordt bepaald door de grootte van het kapitaal en het aantal arbeiders. Het aantal aandeelhouders is irrelevant. Prioriteits aandelen met bindende voordrachtsrechten zijn bij de structuur-NV uitgesloten. (zie art. 2:268 lid 2 B.W.). Ten onrechte meent de schrijver dat men via prioriteits aandelen het aandelenkapitaal in handen heeft. Dat vennootschappen die niet onder de structuurregeling vallen deze niet vrijwillig aanvaarden, kan toch moeilijk als argument dienen voor de ondeugdelijkheid van de regeling voor die vennootschappen waarvoor deze bestemd is. Weinig begrip wordt getoond voor de grote variëteit van de vennootschappen en de praktische bezwaren om deze alle in het zelfde keurslijf te persen.

In de derde plaats wordt geconstateerd: „De animo van de vakbeweging om de structuurwet te controleren was gering”. Dit lezende vraagt men zich af sedert wanneer het de taak van de vakbeweging is de wetten te controleren. Uit hetgeen volgt blijkt dat het niet gaat om controle, maar dat men er weinig voor voelt gebruik te maken van de structuurregeling omdat „het onse medezeggenschap” niet zou opwegen tegen „een ruim overwicht aan medeverantwoordelijkheid”. Laadt men een zware verantwoordelijkheid op zich door mede te werken aan de benoeming en niet door daaraan niet mede te werken, hoewel een goede Raad van Commissarissen in het belang is van ieder die met de vennootschap is verbonden? Zou de ware reden niet zijn dat bij de werknemers, zeker in de aanvang, weinig belangstelling voor de benoemingen bestond, omdat men weinig begrip had van de betekenis van dit college? Dit kan men moeilijk als een bewijs van mislukking van de wet aanvoeren. Deugt de kieswet niet, omdat er bij een verkiezing weinig belangstelling blijkt?

Als vierde punt wordt aangevoerd dat de structuurwet weinig structuur heeft gebracht in de positie van de vertrouwenscommissaris. Nu kan men de wetgever moeilijk verwijten dat hij geen positie heeft geschapen voor een figuur die hij niet wenste. Bij de behandeling van de wet in de Tweede Kamer sprak minister Polak: „In dit wetsontwerp neemt de RvC een centrale plaats in. Die raad moet als een eenheid functioneren in het belang van allen die bij de vennootschap en haar onderneming zijn betrokken. Hij moet het belang van het geheel behartigen en mag daarom niet bestaan uit personen die een bepaalde groep van belanghebbenden vertegenwoordigen. Het gehele college dient het vertrouwen te hebben van aandeelhou-

ders en werknemers”. Hier past geen verwijt aan de wetgever, maar aan degenen die de wet geen faire kans geven, doch dwars daar tegen in toch een belangenvertegenwoordiger wensen en deze opsieren met de naam vertrouwenscommissaris. Dat deze voorstanders van democratisering zich bijzonder ondemocratisch gedragen door zich niet neer te leggen bij een wet die door het parlement is aanvaard, ontgaat hen.

Ten slotte wordt als bewijs van de onaanvaardbaarheid van het coöperatiesysteem de benoeming van de heer Lanser bij Smit Internationale NV aangevoerd. Daarbij wordt niet vermeld dat vier van de zes ondernemingsraden geen bezwaar hadden. Evenmin dat de SER en de president van de rechtbank in kort geding de opposanten in het ongelijk stelden. Kennelijk wil de schrijver noch de wet, noch de door de bevoegde instanties genomen beslissingen aanvaarden. Natuurlijk mag men die bekritisieren, maar dat zal dan toch met deugdelijke argumenten moeten geschieden.

Vervolgens komt de adviesaanvraag voor een gewijzigde samenstelling van de RvC aan de orde. Arbeiderszelfbestuur, volgens de schrijver het eindpunt van de ontwikkeling naar democratische verhoudingen in de onderneming, vormt op korte termijn geen haalbare doelstelling. Mijn vraag is, wat de werknemersorganisaties belet om een bedrijf met arbeiderszelfbestuur te stichten. Men kan dan bewijzen dat een dergelijk bedrijf beter functioneert dan een bedrijf van de huidige structuur. Of zijn dit experimenten die men maar liever niet voor eigen rekening en risico uitvoert? Naar het oordeel van de schrijver zal het wel, ondanks de voorkeur van het CNV voor een paritair stelsel, uitlopen op het tripartiete stelsel, omdat dit ook door het CDA wordt bepleit.

Vermeld wordt verder dat men het in de SER eens kon worden over de gelijkwaardige invloed van kapitaal en arbeid op het ondernemingsgebeuren. In een wetenschappelijke publikatie zou men mogen verwachten dat nagegaan wordt of dit juist is en wat de consequenties daarvan zijn. Immers, voor de voorstanders van het paritaire stelsel is dit de grondslag voor hun standpunt. Het woord gelijkwaardig is in de mode. Volgens de *Inkomensnota* van het kabinet-Den Uyl zijn alle mensen gelijkwaardig. Wat men onder dit begrip verstaat is nooit duidelijk gesteld. Bij de behandeling van de nota in de Bijzondere Commissie zei minister Boersma: „Het feit dat wij als fundamenteel uitgangspunt de gelijkwaardigheid tussen mensen hebben gekozen is toch niet iets dat menselijkerwijs door de een of ander is uitgevonden. Hierbij wil ik overigens opmerken dat men uit verschillende gezichtshoeken tot deze opvatting kan komen”. Een wel bijzonder

poevere toelichting op „het centrale inkomenspolitieke uitgangspunt” van de regering. Het begrip gelijkwaardig zegt niets wanneer men er niet aan toevoegt in welk opzicht. Als twee sportbeoefenaren de 100 m in dezelfde tijd afleggen zijn ze in dat opzicht gelijkwaardig, maar intellectueel wellicht volkomen ongelijkwaardig. Men gebruikt dergelijke niet nader gedefinieerde begrippen om naar een bepaald doel toe te redeneren, waarvoor men geen deugdelijke argumenten weet te vinden. Hebben nu kapitaal en arbeid een gelijkwaardige invloed op het kapitaalsgebeuren? Men behoeft maar een arbeidsintensief bedrijf met een kapitaalintensief bedrijf te vergelijken om de onjuistheid van deze bewering aan te tonen. Deze kan dus ook niet dienen als een algemeen geldende verdeelsleutel voor de meest uitlopende naamloze vennootschappen en ondernemingen. De vraag die gesteld moet worden is, welke benoemingsprocedure de beste waarborgen biedt voor een goede samenstelling van de RvC. Gesteld wordt wel dat de werknemers zoveel belang bij de gang van zaken hebben dat dit een belangrijke invloed rechtvaardigt. Een stelling die mij weinig toesprekt. Wie hebben er meer belang bij dat een vliegtuig behouden aankomt dan de passagiers. Gaan die tijdens de vlucht een passagiersraad benoemen die zich met de gang van zaken in de cockpit gaat bemoeien? Bij de schriftelijke en mondelinge behandeling van de laatste vennootschapswetsherziening zijn m.i. overtuigende argumenten aangevoerd voor de verkiezing van commissarissen zoals aanvaard voor de structuur-NV en tegen commissarissen die belangen vertegenwoordigen van bepaalde groepen. Het is natuurlijk ieders goed recht daarover anders te denken, maar men zal dan wel met deugdelijke argumenten moeten komen dat een andere procedure beter is.

De apert onjuiste stelling van een algemeen geldende gelijkwaardigheid of gelijkwaardige invloed van kapitaal en arbeid, alleen om naar de pariteit toe te redeneren, moet verworpen worden. Bovendien is er terecht in de SER op gewezen, dat de werknemers al belangrijke invloed uitoefenen via de OR en de cao. De zaak is te belangrijk, niet in de laatste plaats voor de werknemers, om dergelijke schijnargumenten te bezigen. Het beroep op de eenzijdige invloed van de aandeelhouders op de samenstelling van de RvC verraadt onkunde ten aanzien van de praktijk bij grote vennootschappen met een gespreid aandelenbezit. Reeds lang voor de wetswijziging van 1971 hadden deze vennootschappen via de bindende voordrachten in feite een coöptatiesysteem. Niet om de aandeelhouders te ontzorgen, maar omdat op de aandeelhoudersvergaderingen slechts een gering aantal aandeelhouders pleegt te komen. Aan deze kleine en fluctuerende groep kon in het belang van de ven-

nootschap niet het benoemingsrecht worden toevertrouwd. Commissarissen en directie waren veel beter in staat te beoordelen aan welke krachten men behoefte had. Het voordrachtsrecht voor een benoeming en het recht om daartegen bezwaar te maken, zoals bij de structuur-NV aan de OR en de aandeelhoudersvergadering is toegekend, is in de praktijk een waardevolle stimulans gebleken voor de RvC om kandidaten met zorg te kiezen. Maar dan moet het voordrachtsrecht niet misbruikt worden om te trachten commissarissen te benoemen die groepsbelangen hebben te vertegenwoordigen. Dat de toporganen door de beste deskundige figuren worden bezet is voor ons gehele maatschappe-

---

Naschrift

Het is niet verwonderlijk dat de discussie rond het vraagstuk van de structuur van de onderneming vaak met een zekere felheid wordt gevoerd. De onderneming vervult in ons bestel immers een buitengewoon belangrijke functie. Maar er is meer. De onderneming is eveneens symbool van particulier initiatief, van wat Van Zuthem 1) de verworven vrijheid van richting en inrichting noemt. Bedreiging van die vrijheid roept emoties, verontwaardiging op. Dat klinkt ook door in het betoog van de heer Hellema. Het neemt niet weg dat Hellema een aantal kanttekeningen plaatst die in die discussie een rol zullen moeten spelen. Ik denk hierbij b.v. aan de soms ook marginale positie die aandeelhouders innemen. Inderdaad, de pluriformiteit mag niet aan onze aandacht ontsnappen. Het mag echter duidelijk zijn dat ik de strekking van het betoog van Hellema vierkant afwijs. Ik zal trachten dat in kort bestek duidelijk te maken.

In de eerste plaats is de vertrouwenscommissaris een sociale realiteit. Wat de toenmalige minister ook bedoeld mag hebben, die realiteit is tot stand gekomen dank zij en niet ondanks de wet van 1971. Mijn opinie is dat de vertrouwenscommissaris (ook wel structuurcommissaris of in een enkel geval zelfs werknemerscommissaris genoemd) zich in een allerminst te benijden positie bevindt. Enerzijds weet hij zich ten minste moreel aan een bepaalde achterban verplicht (niet gebonden!), anderzijds maakt hij deel uit van een college dat wordt geacht als eenheid op te treden. Het rolconflict van de dubbele loyaliteit moet bovendien vanuit een tamelijk geïsoleerde positie worden opgelost. Dat lukt vaak door de persoonlijke sociale kwaliteiten van de betrokkene. Een structurele oplossing ligt echter meer voor de hand.

Echter, en dat is mijn tweede punt, dit raakt nog niet de kern van het vraagstuk. Over het functioneren van de huidige regeling wacht ons binnenkort een

lijjk bestel van het grootste belang. En men moet een duidelijk onderscheid maken tussen de RvC en de directie. Alleen de laatste kan het beleid voeren, omdat dit een volledige dagtaak en vaak meer dan dat is. Het introduceren van politieke tegenstellingen binnen die organen kan alleen maar schadelijk werken. Een onderneming is geen parlement maar een strijd-organisatie die zich in een felle internationale concurrentie haar plaats moet veroveren.

Laat ons hopen dat de colleges, die over deze materie hebben te adviseren en te beslissen, het belang van de ondernemingen zullen laten prevaleren.

H. J. Hellema

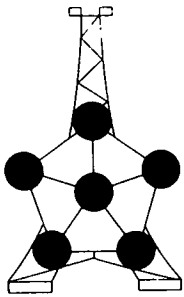
wetenschappelijk rapport. Daar kan iedere betrokkene zijn voordeel mee doen. Het gaat dan echter meer om de strategie dan om het doel. Wie op principiële gronden kiest voor, laten we aannemen een door werknemers gekozen ondernemingsbestuur, zal hiervoor zijn argumenten niet bij voorkeur ontlenen aan een evaluatie van de huidige afgewezen situatie. Het dilemma waar het om gaat (en het is bestlist geen eenvoudige vraagstuk) is dat enerzijds het vennootschapsrecht nog steeds ten principale uitgaat van de eigendomsverhoudingen, terwijl anderzijds de menselijke arbeid een plaats verlangt, zo niet opoest in de besluitvormende organen. Arbeid zelf is de legitieme basis waarop medezeggenschap wordt gevraagd. Dat vraagstuk kan men niet omzeilen door van werknemers aandeelhouders te maken. Wie de onderneming ziet als een strijdorganisatie in oorlog (of als een vliegtuig) zal daar echter weinig begrip voor kunnen opbrengen.

Het heeft er overigens alle schijn van dat t.a.v. de samenstelling van de Raad van Commissarissen de stellingen al betrokken zijn. Men kan dat betreuren omdat daardoor het politiek haalbare bij voorbaat al een belangrijke rol speelt. Maar ook dat is een realiteit in onze pluriforme samenleving. De discussie rond het vraagstuk van de gelijkwaardigheid wordt daardoor wat schimmig. Ik ben het met Hellema eens dat gelijkwaardigheid niet per definitie gelijkheid implicteert, zij het, dat ik het voorbeeld van de gelijkwaardige doch in intellectueel opzicht zo verschillende hardlopers in deze context wat ongelukkig gekozen acht. Wat menselijk gezien gelijk in waarde is laat zich echter moeilijk meten. Ik kan mij overigens best vinden in de idee dat de gelijkwaardigheid van kapitaal en arbeid, een gelijke inbreng in de samenstelling van de Raad van Commissarissen betekent. Wat gelijkwaardig bevonden wordt is evenwel de uitkomst van een po-

---

1) H. J. van Zuthem, *Spanningsvelden rondom bedrijfsdemocratie*, Baarn, 1978.

De brede maatschappelijke discussie

DRS. M. EPEMA-BRUGMAN*

Een goed energiebeleid houdt niet alleen rekening met de energievoorziening op korte termijn, maar dient ook gericht te zijn op onze energievoorziening in de verdere toekomst. Daarbij dient bovendien te worden gelet op de samenhang met het sociaal-economisch beleid, het milieubeleid, het ruimtelijk beleid enz. Een ingewikkelde problematiek dus, die vraagt om een goede, doorzichtige besluitvorming.

Aan die besluitvorming echter ontbreekt nogal wat. Tot nu toe kennen we b.v. geen „energiewet”. Dat zou niet zo erg zijn als op de verschillende energiegebieden afzonderlijk, een goede op elkaar afgestemde wetgeving zou bestaan. Maar dat is niet het geval. Op het gebied van de elektriciteit hebben we de kernenergiewet en een op enkele onderdelen werkende elektriciteitswet. De olievoorziening kent slechts de Wet voorraadvorming aardolieproducten en het gasbeleid moet het doen met de Wet aardgasprijzen. Op het olie- en gasgebied werken nog enkele winningswetten, zoals b.v. de Mijnwetten.

Ook de adviesstructuur op energiegebied is onoverzichtelijk geworden; het aantal advieslichamen is te groot met als gevolg dat er onnodige overlappingen optreden. De bevolking wordt tot nu toe alleen betrokken bij de planologische gevolgen van het energiebeleid, bijvoor-

litieke discussie en in hoge mate afhankelijk van het model dat men van het systeem van arbeidsverhoudingen hanteert. Gaat men uit van onderhandelingen, confrontatie en strijd, dan lijkt op den duur machtsovername, de totale zeggenschap bij de werknemers, de logische consequentie. Aan medezeggenschap, aan gedeelde verantwoordelijkheid heeft men dan wat minder behoefte. Gaat men uit van samenwerking, coöperatie en een meer harmonieuze ontwikkeling, dan zal men dat ook terug willen zien in de samenstelling van het hoogste orgaan van de onderneming, en daarvoor ook de volle verantwoordelijkheid willen en moeten dragen.

Leo Faase

beeld bij de vestigingsplaatsen van elektriciteitscentrales en indirecter via de milieuvergunningen voor energiebedrijven. De maatschappelijke betrokkenheid bij de energievoorziening is echter veel groter, getuige niet alleen de kernenergiediscussie maar ook de discussies m.b.t. de mogelijkheden van energiebesparing.

De maatschappelijk discussie over kernenergie is al geruime tijd aan de gang. De discussie verloopt echter ongestructureerd en heeft tot nu toe eigenlijk een verlamdend effect op de besluitvorming gehad. Wel heeft deze discussie met zich gebracht, dat zowel de burgers als de overheid zich meer bewust geworden zijn van het feit, dat energiepolitiek niet los staat van andere beleidsterreinen. De beslissing van de regering om te komen tot een brede maatschappelijke discussie over (kern)energie ontmoet dan ook geen weerstand. Wel zijn er bezwaren tegen de afbakening van het onderwerp tot alleen de toepassing van kernenergie voor elektriciteitsopwekking.

Om deze discussie bij te laten dragen aan een betere besluitvorming zal grote zorg moeten worden besteed aan de opzet van de discussie en zal bij de besluitvormers de bereidheid moeten bestaan om rekening te houden met de uitkomsten ervan. Dit is zeer duidelijk gebleken uit de schriftelijke reacties die de vaste Commissie voor de Kernenergie heeft gekregen naar aanleiding van haar verzoek om te reageren op een brief van de minister van Economische Zaken 1). Uit de reacties bleek enerzijds de grote bereidheid om mee te doen aan de discussie en anderzijds ook de — al dan niet gerechtvaardigde — angst dat de overheid de discussie alleen maar zal gebruiken om gebruik van kernenergie aanvaardbaar te maken.

De eerste vraag die rijst m.b.t. de maatschappelijke discussie betreft het onderwerp van de discussie: moet deze beperkt blijven tot kernenergie of een groter deel van het energiebeleid omvatten? In de genoemde brief van de minister van Economische Zaken wordt er te zeer van uitgegaan, dat de discussie zich

zou kunnen beperken tot de toepassing van kernenergie, d.w.z. tot de keuze tussen kernenergie of kolen. Uit het voorlopig verslag dat de Tweede Kamer heeft uitgebracht 2), blijkt dat het parlement meent dat de discussie zich niet tot deze keuze kan beperken, een standpunt dat ook in de meeste commentaren voorkomt. Er dient ook aandacht te worden geschonken aan onze toekomstige energiebehoefte, respectievelijk elektriciteitsbehoefte en aan de voor- en nadelen, op sociaal, economisch en milieugebied maar ook op het gebied van vrede en veiligheid, die aan de verschillende energiescenario's zijn verbonden. De voor- en nadelen van kernenergie zullen ongetwijfeld een behoorlijk onderdeel van de discussie uitmaken; tot nu toe is een belangrijk deel van de discussie daarover ook gegaan. In het al lang lopende debat heeft niettemin een verschuiving plaatsgevonden van de vraag: ja of nee kernenergie, naar de vraag: kernenergie of besparingen/alternatieven, waarbij ook steeds meer de nadelen van de alternatieven in de discussie worden meegenomen.

De regering zal nu snel de problemen moeten aangeven waarover gediscussieerd zou moeten worden. De afbakening van het onderwerp kan dan, via inspraak, ter discussie worden gesteld in het parlement. Het is van het grootste belang dat over de afbakening van het onderwerp geen grote verschillen bestaan tussen regering, parlement en de maatschappelijke groeperingen, die zich met de energiediscussie bezighouden, wil men niet het gevaar lopen, dat de discussie al is mislukt is voor ze begint.

Een andere voorwaarde is, dat duidelijk moet worden wat het doel en de betekenis van de discussie is. Daarover lijken op het eerste gezicht verschillende opvattingen te bestaan tussen de verschillende groeperingen, hoewel ze in feite elkaar aanvullen. Het gaat er niettemin om dat meer groepen uit de bevolking bewust mee gaan doen aan de

*Lid van de Tweede-Kamerfractie van de PvdA.

1) Tweede Kamer, 15 100, nr. 1.

2) 15 100, nr. 2.

discussie over het energieprobleem, dat de meningen van de bevolking worden vastgelegd en dat regering en parlement deze meningen betrekken bij het formuleren en het uitvoeren van het toekomstige energiebeleid. Het moet duidelijk zijn, dat het doel niet is te proberen een meerderheid voor een bepaald standpunt te krijgen. Het gaat er vooral om de meningsverschillen zichtbaar te maken en wel op het brede terrein van de energieproblematiek, dus niet alleen dat van de kernenergie.

Degenen, die meedoen aan deze discussie moeten erop kunnen vertrouwen, dat regering en parlement in ruime mate rekening zullen houden met de uitkomsten van de discussie. Zij moeten echter wel beseffen, dat ook binnen de regering (zij het onzichtbaar) en in het parlement (zichtbaar) meningsverschillen zullen blijven bestaan en dat uiteindelijk regering en parlement de beslissingen zullen moeten nemen. Bezwaren tegen deze beslissingen blijven uiteraard legitiem.

De maatschappelijke discussie heeft geen zin als deze zich zou beperken tot die groepen, die nu al aan de discussie deelnemen. Die standpunten zijn bekend. Het is van belang die burgers die reeds geïnteresseerd zijn in de energieproblematiek te mobiliseren en zo mogelijk ook de op dit moment nog niet geïnteresseerde burger. In dat proces kunnen verschillende maatschappelijke organisaties — zoals bv. vakbeweging, vrouwenorganisaties, milieu-organisaties — een grote rol spelen. Daarnaast moet worden getracht ook anderen in de discussie bij elkaar te brengen. Provinciale, regionale en gemeentelijke instanties zouden deelneming aan en vorming van discussiegroepen kunnen bevorderen. Een probleem is wat de discussie omtrent de snelle kweekreactor heeft ge-

leerd, nl. dat het gevaar dreigt dat het onderwerp zo omvangrijk wordt en daardoor de discussie zo overloos, dat de wel geïnteresseerde, maar niet fanatieke, burger het op een gegeven moment toch laat afweten. Om de deelname aan de discussie zo groot mogelijk te maken, zal dan ook duidelijk moeten zijn dat het niet gaat om een technische discussie tussen mensen, die verstand van energie hebben.

Een en ander vereist een goed informatie-pakket, waarin zowel de mening van de regering als die van de verschillende groeperingen duidelijk worden gemaakt. Getracht moet worden het informatiepakket te beperken en zoveel mogelijk te objectiveren. Dit laatste zou wellicht kunnen gebeuren door een commissie, die vrij breed is samengesteld en zodoende het vertrouwen kan genieten van regering, parlement en maatschappelijke groeperingen.

Verder is het van het grootste belang een procedure te vinden, die een echte discussie mogelijk maakt. Het wantrouwen tussen voor- en tegenstanders van kernenergie dient te worden doorbroken, opdat beide stromingen open aan de discussie zullen deelnemen. Tevens zal, hoe omvangrijk de discussie ook is, deze beperkt moeten blijven, zowel in de tijd als naar omvang van de te behandelen onderwerpen.

Uit de discussie, die toch zeker twee of drie jaar zal duren, kunnen ook ideeën te voorschijn komen over de wijze waarop inspraak en beroep op energiegebied in de toekomst zouden kunnen worden geregeld. Indien deze ideeën zouden kunnen worden toegevoegd aan de ervaringen die zijn opgedaan bij de uitvoering van de Wet algemene bepalingen milieuhygiëne 3), die momenteel bij het parlement in behandeling is, zou meteen één bouwsteen gereed zijn voor een alge-

mene energiewet. Die wetgeving blijft, ondanks een goede maatschappelijke discussie, hard nodig, omdat de overheid nu eenmaal instrumenten in handen moet hebben om een energiebeleid dat is uitgestippeld ook daadwerkelijk te kunnen uitvoeren.

Tot nu toe wordt teveel de schijn gewekt, dat alleen bepaalde actiegroepen het beleid dwarsbomen; echter, ook energiemaatschappijen, lagere overheden en energieconsumenten en zelfs de rijksoverheid zelf gaan vaak dwars in tegen het voorgestane energiebeleid. Dat valt het best te illustreren aan het energiebesparingsbeleid. Gesteld kan worden dat vrijwel iedereen vindt dat energiebesparing buitengewoon belangrijk is. De rijksoverheid maakt aan de ene kant veel reclame voor energiebesparing bij huishoudingen en bedrijven, maar houdt in haar werkgelegenheids- en industriepolitiek daar nog weinig rekening mee. De invloed van de energietoelag in de Wet op de investeringsrekening moet, gezien de geringe bedragen die ermee gemoeid zijn, ook niet worden overschat. Verder doet zich het probleem voor dat de lagere overheden meestal — begrijpelijk — hun inkomsten uit de productie en distributie van energie liever niet zien dalen, hoewel er goede uitzonderingen zijn. De groep op de particuliere energiemaatschappijen en energieconsumenten is gering. Zowel een goed opgezette brede maatschappelijke discussie als een betere energiewetgeving kunnen ertoe leiden, dat, binnen de internationaal bepaalde mogelijkheden, in Nederland een goed energiebeleid kan worden gevoerd.

M. Epema-Brugman

3) Tweede kamer 14 311 en 14 312.

Vacatures

Functie:

Blz.:

ESB van 30 januari

Econometrist of macro-econoom (m/v) t.b.v. de Directie Algemene Economische Politiek van het Ministerie van Economische Zaken te Den Haag	110
Medewerker bedrijfscontracten voor de Provincie Utrecht	120
Wetenschappelijk medewerker (m/v) bij de vakgroep Kwantitatieve Methoden, afdeling Wiskunde en Statistische Analyse van de faculteit der Economische Wetenschappen van de Vrije Universiteit Amsterdam	134
Hoofd interne controle voor de Nederlandsche Middenstandsbank NV te Amsterdam	134
Wetenschappelijk medewerker bedrijfseconomie (m/v) (5/10 dagtaak) bij de vakgroep Economie en Openbare Financiën van de Juridische Faculteit van de Rijksuniversiteit Groningen	135
Economisch directeur voor het Sophia Kinderziekenhuis te Rotterdam	135
Econoom/Bedrijfskundige (m/v) voor de afdeling Bedrijfstakonderzoek van het Economisch Bureau van de Amro Bank te Amsterdam	136

Directeur voor het Economisch Technologisch Instituut voor Gelderland (m/v) te Arnhem	II
Stafmedewerker Marketing Research voor NV Koninklijke Bijenkorf Beheer KBB te Amsterdam	III

ESB van 7 februari

Bedrijfseconoom voor Miro BV te Zaandam	147
Hoofd (m/v) t.b.v. de Hoofdafdeling Statistieken van de Prijzen voor het Centraal Bureau voor de Statistiek te Voorburg	II
Wetenschappelijk medewerker (m/v) voor analyse- en prognosewerkzaamheden m.b.t. de sector metaalnijverheid en de onderdelen daarvan in samenhang met de macro-economische ontwikkeling op korte en middellange termijn bij het Centraal Planbureau te Den Haag	II
Beleidsmedewerker (m/v) t.b.v. de Directie Arbeidsvoorwaardenbeleid, afdeling Analyses voor het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen te Den Haag	II
Financieel medewerker bij de afdeling Provinciale Eigendommen van de Provinciale Waterstaat Zuid-Holland te Den Haag	III
Een beleidsmedewerker (m/v) voor de adviesafdeling ruimtelijke ordening, volkshuisvesting en unificatie bouwvoorschriften van De Vereniging van Nederlandse Gemeenten te Den Haag	IV

Een gekortwiekt Europees Monetair Systeem (II)

DRS. E. A. MANGÉ

Nadat Italië en Ierland een week na de Europese Raad van Brussel (begin december van vorig jaar) toch besloten toe te treden tot het Europees Monetair Systeem (EMS), leek alles in kannen en kruiken om per 1 januari 1979 met acht van de negen lidstaten met het systeem te starten. Het plotselinge veto van Frankrijk kwam dan ook hard aan: president Giscard d'Estaing was immers een van de vaders van het systeem en had, samen met bondskanselier Schmidt, vrijwel een jaar hard geknokt om het stelsel, zowel in eigen land als in de twijfelende lidstaten, ingang te doen vinden. De beslissing van Frankrijk berust op de weigering van de andere lidstaten, en in het bijzonder Duitsland, op de Landbouwraad van 19 december 1978 om in te gaan op de Franse eis het EMS te koppelen aan een afschaffing van de monetair compenserende bedragen. In dit (slot)artikel 1) zal deze Franse eis en het daarop gebaseerde veto nader worden onderzocht.

Monetair compenserende bedragen

Het communautaire landbouwbeleid steunt op het principe van een gemeenschappelijke prijs voor landbouwgoederen in het gehele EG-gebied. De verschillende prijzen worden jaarlijks, vóór het nieuwe verkoopseizoen, vastgesteld door de ministers van Landbouw. De prijzen zijn uitgedrukt in een Europese rekeneenheid. Om ook op nationaal vlak deze prijseenheid terug te vinden, is het dus noodzakelijk dat de omrekeningskoersen tussen de nationale valuta's en de rekeneenheid vast zijn. Bij het uitwerken van het landbouwbeleid in het begin van de jaren zestig 2), werd gekozen voor de in het kader van het Bretton-Woodstelsel vastgelegde muntpariteiten (zodat 1 RE = 0,88876088 gram fijn goud, of \$ 1) 3). Ten einde de prijseenheid in de EG te bewaren zou bij een devaluatie (revaluatie) van een EG-munt het landbouwprijsniveau in het devaluerende (revaluerende) land proportioneel dienen te stijgen (dalen).

Toen in augustus 1969 Frankrijk de franc met 11,1% moest devalueren, werd evenwel een stelsel van monetair compenserende bedragen — subsidies bij de invoer en heffingen bij de uitvoer — ingesteld om Frankrijk in staat te stellen deze door de wisselkoerswijziging uitgelokte prijsveranderingen geleidelijk (tot het einde van het verkoopseizoen 1971/1972) te laten verlopen. M.a.w., Frankrijk mocht tijdelijk afwijkende landbouwprijzen hanteren. Ook Duitsland werd, bij de revaluatie van de DM in

oktober 1969, toegestaan van dit voordeel (in de vorm van invoerheffingen en uitvoersubsidies) te profiteren.

Werden de monetair compenserende bedragen dus aanvankelijk als een voorlopige maatregel beschouwd, in 1971 leidden de monetaire gebeurtenissen tot een institutionalisering (ervan 4): sindsdien vormen de monetair compenserende bedragen een stelsel van heffingen en subsidies ten einde in de intra-landbouwhandel de nationale prijsverschillen weg te werken. Ze worden evenwel niet meer berekend op grond van het verschil tussen de werkelijke wisselkoersen en de officiële muntpariteiten, maar op basis van z.g. representatieve of „groene” koersen, die nauwer bij de werkelijke wisselkoersen aansluiten (en dus tot kleinere monetair compenserende bedragen leiden). Sinds de zes lidstaten van het slangakkoord in maart 1973 besloten hun valuta's gezamenlijk te laten zweven t.o.v. de dollar, worden de volgende berekeningen toegepast.

• Voor de slanglanden worden de monetair compenserende bedragen berekend op het verschil tussen de landbouwmrekeningskoersen en hun spilkoers. Dit verschil is vast, tenzij de spilkoers wordt gewijzigd. Voor Nederland betekent dit:

- spilkoers: 1 RE = f. 3,35507.
- groene koers: 1 RE = f. 3.4027.
- berekeningsbasis voor de monetair compenserende bedragen:

$$\frac{3,4027 - 3,35507}{3,35507} \times 100\% = 1,4\%$$

- Voor graan bijvoorbeeld geeft dit:
  - gemeenschappelijke interventieprijs: 120,06 RE/ton
  - prijs in gulden: $120,06 \times f. 3,4027 = f. 408,5/\text{ton}$
  - monetair compenserend bedrag:

$$\frac{408,5}{100} 1,4 = f. 5,72/\text{ton}$$

Omdat de spilkoers lager is dan de groene koers, is het monetair compenserend bedrag *positief*, d.w.z. er is sprake van *invoerheffingen* en *uitvoersubsidies*. Dit geldt voor alle slanglanden.

• Voor de lidstaten met een zwevende munt (Verenigd Koninkrijk, Ierland, Italië en Frankrijk) zijn de monetair compenserende bedragen variabel. Ze worden wekelijks berekend op grond van het verschil tussen hun groene koers en de gezamenlijke waarde van de valuta's van de slanglanden. Deze lidstaten hebben, uit hoofde van hun zwakke munt t.o.v. de slanglanden, *negatieve* monetair compenserende bedragen. D.w.z. dat hun *invoer* wordt *gesubsidieerd* en hun *uitvoer* wordt *belast*.

Kon door dit stelsel de eenheid van prijs in de gemeenschappelijke landbouwhandel enigszins worden gehandhaafd, het leidde wel tot belangrijke prijs- en inkomensverschillen op nationaal niveau. Door regelmatige devaluaties of revaluaties van de groene koers — d.w.z. door aanpassingen aan de monetaire realiteit — zou gestreefd worden naar een „demobilisatie” van de mone-

1) Voor het eerste deel van dit artikel, zie *ESB* van 24 januari 1979.

2) Deze uitwerking, nl. een subsidiëring van de landbouwers en belasting van de consumenten door artificieel hoge landbouwprijzen, was een van de voorwaarden van president De Gaulle voor de toetreding van Frankrijk tot de EEG.

3) Zie De Europese rekeneenheden, *ESB*, 3 maart 1976, blz. 232-234.

4) Evenwel niet voor alle landbouwproducten waarvoor een gemeenschappelijke prijs bestaat (zoals groenten, fruit en olijfolie) en uiteraard ook niet voor producten zonder communautaire prijsregeling (zoals aardappelen).

tair compenserende bedragen, althans er zou geprobeerd worden te verhinderen dat de lidstaten verder uit elkaar zouden drijven. In werkelijkheid werd, als gevolg van de monetaire instabiliteit, en in het bijzonder het gestadig verzakken van de niet-slangmunten, de prijs- en inkomenskloof steeds groter, ondanks herhaaldelijke aanpassingen van de verhoudingen tussen deze munten en de rekeneenheid 5). Hieronder dienden steeds hogere monetair compenserende bedragen te worden toegekend. Niet alleen leidde dit tot een „overcompensatie” ten voordele van landbouwers in lidstaten met een sterke munt 6), maar ook tot een steeds toenemende druk op de landbouwuitgaven van de EG: in 1978 zijn deze kosten, die dus louter uit de monetaire instabiliteit voortvloeien 7), tot ongeveer 1 mrd. RE opgelopen, d.i. bijna 10% van de Europese begroting.

Het Franse landbouwverval

Vorig jaar februari onderzocht de Europese Commissie de invloed van het stelsel van de monetair compenserende bedragen op de landbouwproductie, het verbruik, de handel, de inkomensverdeling en de begroting van de Gemeenschap. Behalve met betrekking tot dit laatste punt durfde de Commissie geen definitieve conclusies te trekken. Er spelen immers, volgens de Commissie, te veel andere factoren een rol.

Toch kan een aantal „invloeden” niet worden ontkend. Weliswaar betekenen voor Frankrijk — en de andere lidstaten met een zwakke munt — de monetair compenserende bedragen een voedselsubsidie aan de consument, die voor de geïmporteerde landbouwgoederen niet méér hoeft te betalen hoewel zijn munt minder waard is geworden, maar ook een lager inkomen voor de landbouwers in vergelijking met hun Duitse, Nederlandse en Belgische collega's. Vorig jaar lagen de Duitse landbouwprijzen bijvoorbeeld 10% boven het gemeenschappelijke prijsniveau; die van Frankrijk lagen 10% beneden dat niveau. De Britse prijzen lagen zelfs 30% beneden het EG-gemiddelde, maar voor Groot-Brittannië is dit eerder een positieve zaak: traditioneel opteert het land immers voor lage prijzen voor voedingswaren (die voor het merendeel moeten worden ingevoerd) 8).

Voor een landbouwland als Frankrijk, waar de landbouw nog 10% van de bevolking vertegenwoordigen, ligt dit echter anders: Frankrijk is in belangrijke mate aangewezen op landbouwuitvoer 9). Zonder twijfel hebben de monetair compenserende bedragen, in de vorm van uitvoerheffingen, in belangrijke mate bijgedragen tot een relatieve afname van de Franse landbouwuitvoer, terwijl ze — als uitvoersubsidies — in het bijzonder de Duitse handel hebben bevoor-

derd: in de periode 1973-1976 steeg de intracommunautaire landbouwhandel van alle lidstaten, maar de stijging was het grootst voor Duitsland (80%) en het kleinst voor Frankrijk (40%). Er kan evenwel geen scheiding worden getrokken tussen lidstaten met een sterke munt en die met een zwakke munt (waarop de Commissie zich trouwens baseert om, zoals gezegd, geen definitieve conclusies te trekken met betrekking tot de invloed van de monetair compenserende bedragen): de op een na grootste stijging geldt voor Nederland en Italië (beide 75%), gevolgd door Groot-Brittannië (73%), Ierland (64%), de BLEU (62%) en Denemarken (58%).

Worden de afzonderlijke produkten nader bekeken, dan komt de achteruitgang van Frankrijk zeer sterk tot uiting: van de twaalf onderzochte produkten is Frankrijk er in de periode 1968-1977 slechts voor één produkt op vooruit gegaan, voor twee gelijk gebleven en voor negen achteruitgegaan. Duitsland daarentegen heeft zijn positie voor zeven produkten verbeterd, vier produkten zijn gelijk gebleven en slechts één produkt is achteruitgegaan. Voor sommige produkten zoals suiker, melk en zuivelprodukten (waar de Fransen a.h.w. uit de markt werden gedrongen door de

Ierland, de relatief minst gunstige productievoorzwaarden kennen, terwijl deze door de hoge nationale landbouwprijzen het meest gunstig zijn in de Benelux en vooral in Duitsland. Door kunstmatige verschillen in nationale prijsniveaus worden aldus inefficiënte Duitse boeren gestimuleerd hun productie uit te breiden, terwijl de productie van efficiënte Franse landbouwers wordt afgeremd. Sedert de monetaire crisis van 1971 is de Franse landbouw dan ook duidelijk in verval: meer dan 30% van de landbouwers hebben sindsdien hun beroep verlaten en het aantal landbouwbedrijven slinkt à rato van 3% per jaar.

Misschien kan de Europese Commissie hieruit geen conclusies trekken, maar Parijs vast wel: Frankrijk is ervan overtuigd dat de monetair compenserende bedragen niet neutraal zijn, maar integendeel tot een scheeftekening in het voordeel van de lidstaten met een sterke munt, en in het bijzonder West-Duitsland, hebben geleid. Frankrijk wil dan ook, zoals Italië en Ierland, een uitkoopsom om tot het EMS toe te treden: West-Duitsland, Nederland en België moeten een deel van de voordelen opgeven die ze voor sommige landbouwgoederen de laatste jaren hebben verworven op grond van uitvoersubsidies en invoerheffingen t.o.v. de lidstaten met een zwakke munt.

Deze rubriek wordt verzorgd door het Europa Instituut van de Rijksuniversiteit Leiden

Duitse boeren) en kaas is de situatie ronduit dramatisch te noemen (zie tabel). Voor andere produkten lijkt dit minder erg, maar het is bijvoorbeeld opvallend dat niet de Franse maar de Duitse boteruitvoer geprofiteerd heeft van de toetreding van Groot-Brittannië.

Tabel. Aandeel van Frankrijk en Duitsland in de intercommunautaire landbouwhandel (in %)

	Frankrijk		Duitsland	
	1968	1972	1968	1977
Graan	79,5	79,5	0,5	7,0
Suiker	71,4	44,1	5,1	25,1
Melk- en zuivelprodukten ..	33,0	13,3	44,8	66,3
Kaas	26,8	23,5	13,3	21,3
Rundvlees	20,8	26,3	9,6	18,6
Boter	14,4	12,5	9,3	26,7
Varkensvlees	4,7	4,2	5,2	8,0

Bron: Eurostat.

Een belangrijk gevolg van de monetair compenserende bedragen ligt op het vlak van de productie: als gevolg van de wisselkoersontwikkeling is de paradoxale situatie ontstaan dat de lidstaten, die het meest geschikt zijn voor landbouwproductie zoals Frankrijk, Italië en

De Landbouwrapad en daaromtrent

Op de Europese Raad te Brussel werd besloten de nieuwe, in het EMS toegepaste rekenenheid (de EVE) ook in het gemeenschappelijk landbouwbeleid te gebruiken. Tevens werd overeengekomen dat de overschakeling naar de EVE, die ongeveer 21% lager in waarde is dan de thans in de landbouw gebruikte rekenenheid, een neutrale operatie moest worden. M.a.w., het EMS mocht niet leiden tot een verandering van de

5) Landen met een zwakke munt hebben over het algemeen geen bezwaar tegen een devaluatie van hun groene koers: dit leidt immers tot hogere inkomens voor hun landbouwers en lagere lasten bij de export van hun landbouwprodukten. Het verzet komt van revaluerende landen, die met de omgekeerde effecten rekening moeten houden.

6) Voor 1973-1974 berekende de Commissie dat de productiekosten in de landbouw in lidstaten met een sterke munt met 22% waren gestegen, tegenover 40 à 60% in lidstaten met een zwakke munt; zie Bezuinigingen voor het Landbouwfonds, *ESB*, 30 juni 1976, blz. 632.

7) Zo werd berekend (in 1976) dat een depreciatie van het pond sterling met 1% tot een additionele uitgave van 25 mln. RE zou leiden.

8) Het stelsel van monetair compenserende bedragen heeft Groot-Brittannië a.h.w. voor een deel in staat gesteld toch zijn eigen landbouwbeleid te voeren, ondanks de heibel hieromtrent bij de toetreding.

9) President Giscard heeft onlangs trouwens belangrijke expansiemaatregelen voor de landbouw (die hij als de „groene olie” van Frankrijk beschouwt) voorgesteld.

situatie op het gebied van de in nationale munten uitgedrukte landbouwprijzen, de spreiding van de monetair compenserende bedragen en alle andere bedragen die met het oog op de gemeenschappelijke landbouwpolitiek werden vastgesteld. De Europese Commissie had hier toe reeds de nodige technische voorstellen uitgewerkt 10). Aan de landbouwministers werd opdracht gegeven dit juridisch uit te werken. Frankrijk eiste een koppeling van het invoeren van de EVE aan een geleidelijke afschaffing (volgens een vaste kalender) van de monetair compenserende bedragen. Ook na urenlange discussie werd geen enkel resultaat bereikt, vooral omdat Duitsland zich verzette. De Raad was zelfs niet bij machte een overgangsregeling goed te keuren om te beletten dat vanaf 1 januari geen juridische basis meer zou bestaan voor de berekening van de monetair compenserende bedragen: de slang zou dan immers niet meer bestaan, zodat ook de berekeningsbasis (de spilkoersen) zou wegvallen.

Ook de Commissie verzette zich tegen de Franse eis: ze wees erop, hierin gesteund door verschillende ministers, dat een beslissing over de afschaffing van de monetair compenserende bedragen slechts kan worden genomen in het kader van de onderhandelingen over de landbouwprijzen voor het volgende seizoen, omdat de Europese regeringsleiders duidelijk hadden gesteld dat de invoering van het EMS niet tot prijswijzigingen mag leiden. Ook de door Frankrijk en Italië gevraagde „groene” devaluaties met respectievelijk 3,6% en 5% konden slechts in het kader van de prijs- onderhandelingen worden besproken. Het verwerven van deze devaluatievoorstellen door de Raad leidde uiteraard niet tot een soepelere Franse houding.

Omdat de Franse regering tijdens de vergadering van de ministers van Financiën, enkele dagen voordien, haar definitieve instemming met het EMS had gebonden aan een regeling van de landbouwproblemen, kon de Franse president weinig anders dan een (voorlopig) veto uitspreken. Politiek kwam dit trouwens goed uit voor Giscard. Het was immers tijd om duidelijk te tonen dat hij weliswaar een voorstander van Europa is, maar ook en vooral voor de Franse belangen vecht: Chirac, de gaullistische partijleider, had immers een zware aanval op Giscard ontketend, door hem te verwijten de nationale soevereiniteit uit te verkopen. De anti-Europese hetze bereikte een hoogtepunt, toen een week later het Franse parlement twee Europese wetsvoorstellen verwierp (betreffende de BTW-harmonisatie en het financieel steunen door de EG van de politieke partijen die aan de rechtstreekse verkiezingen deelnemen). Het veto tegen het EMS totdat de belofte verkregen is dat het 20%-verschil tussen de Franse en Duitse landbouwprijzen zal worden

weggewerkt is electoraal belangrijker dan Chiracs loze gepraat over het nationale soevereiniteitsverlies. Terecht schrijft *The Economist* dat „the president, by going for the bread-and-butter issue of French farm prices, has probably out-Chiraced Chirac” 11). Trouwens, een week later werd de BTW-wet goedgekeurd, mede met instemming van de gaullisten.

Besluit

Wat Frankrijk vraagt lijkt logisch en juist, maar het wapen hiertoe — een veto tegen een belangrijk onderdeel van het Europese integratieproces — is niet goed te praten. Eens te meer blijkt dat elk nieuw aan de integratie-puzzel toegevoegd stuk baat moet brengen voor iedere lidstaat, al moet dat desnoods door chantage afgedwongen worden.

Paradoxaal genoeg kan Frankrijk er zich op beroepen dat zijn eis een terugkeer naar de orthodoxie van het communautaire landbouwbeleid inhoudt: herstel van een echte gemeenschappelijke landbouwmarkt met werkelijke gemeenschapsprijzen. Dit is een standpunt dat door de Europese Commissie reeds herhaalde malen naar voren is gebracht, en dat op de Europese Raad van Brussel werd onderschreven.

Door het belang van het EMS — en de wil van bondskanselier Schmidt (evenals, in feite, van president Giscard) om het in te voeren — zullen binnenkort belangrijke hervormingen in het landbouwbeleid te verwachten zijn. De Commissie heeft trouwens reeds voorstellen ter zake geformuleerd. In deze voorstellen staat een geleidelijke afbraak van de monetair compenserende bedragen, door de groene koersen dichter bij de

werkelijke wisselkoersen te brengen, centraal. In eerste instantie zou dit voor de lidstaten met een zwakke munt moeten gebeuren, terwijl voor de lidstaten met een sterke munt de compensaties vooralsnog (d.i. dit jaar) ongewijzigd zouden moeten blijven. Voor deze landen stelt de Commissie de ontmanteling in dienst van een goede werking van het EMS, d.i. het bereiken en het handhaven van monetaire stabiliteit in de Gemeenschap. M.a.w., de Commissie gebruikt het EMS als aas om het verzet van Bonn tegen een inkomensvermindering van de Duitse landbouwers te breken.

Het grootste verzet tegen deze voorstellen is evenwel van Britse zijde te verwachten: de afbraak van de monetair compenserende bedragen zou immers een stijging van de voedselprijzen met 5,3% in Groot-Brittannië betekenen. Weliswaar heeft de Commissie ook aan de Britten een lokaas voorgeschoteld, in de vorm van een forse verhoging van de consumentensubsidie op boter (die alleen in Groot-Brittannië bestaat), maar het is weinig waarschijnlijk dat dit voldoende zal zijn om de Britse instemming te krijgen. Uiteindelijk zal, na maandenlange discussie, een compromis uit de bus komen, maar toch zal dit een belangrijke stap in de Europese eenwording betekenen: het licht zal op groen gezet worden voor het Europees Monetair Stelsel.

E. A. Mangé

10) Zie document 476/78, *Zittingsdocumenten Europees Parlement 1978-1979*, 28 november 1978.

11) Giscard's algebra, *The Economist*, 6 januari 1976, blz. 9.

ESB

Mededelingen

Voorjaarscongres Vereniging voor Bestuurskunde

De Vereniging voor Bestuurskunde houdt op 5 en 6 april a.s. haar voorjaarscongres over: „De verzorgingsstaat — bestuurlijk een chaos?”. Mr. J. J. Vis en Dr. Ph. Idenburg zullen inleidingen houden over de belangrijkste raakvlakken: de staatkundig-politieke context en de kern van de inhoudelijke beleidsproblematiek. Voorts zal in een zestal verschillende discussiegroepen over enkele specifieke probleemgebieden worden gesproken.

Plaats: Evert Kupersoord, Stichting Rotonde 11, Amersfoort. Kosten: f. 225 voor leden; f. 275 voor niet-leden; overnachting inbegrepen (studenten f. 25 korting). Inlichtingen: het verenigingssecretariaat, Duisterendijk 1, 8131 RA Wijhe, tel.: (05729) 21 51.

Vergadering van de Vereniging voor Bouwrecht

De Vereniging voor Bouwrecht houdt op donderdag 22 maart a.s. te 14.00 uur haar voorjaarsvergadering in een der zalen van Hotel Babylon te 's-Gravenhage. Het discussie-onderwerp voor deze vergadering luidt: „Enkele ontwikkelingen op het gebied van gebruiksbepalingen in bestemmingsplannen en in andere gemeentelijke voorschriften”. De discussie zal worden ingeleid door Mr. D. A. Lubach (wetenschappelijk medewerker administratief recht aan de R.U. te Groningen) en Mr. P. Olivier (stafmedewerker bij de Vereniging van Nederlandse Gemeenten).

Voor deelneming aan deze vergadering is vereist dat men lid is van de Vereniging voor Bouwrecht en dat men zich als deelnemer opgeeft. Aanmelding als lid en opgave als deelnemer dient te geschieden bij het secretariaat van de Vereniging, Postbus 85 851, 2508 CN 's-Gravenhage, tel. (070) 24 55 44.

Ir. G. Prins: *Ondernemingspolitiek*. Samsom, Alphen aan de Rijn/Brussel, 1978, 216 blz., f. 42,50.

Ondernemen, het besturen van een onderneming, is een spel. Een spel met als doel de onderneming te versterken of in ieder geval haar positie te handhaven. Dit spel werd tot nog toe hoofdzakelijk intern gespeeld, met de verschaffers van arbeid en kapitaal. Geleidelijk is de markt als externe factor erbij gekomen. Er is echter maar weinig aandacht gegeven aan de andere omgevingsfactoren die op een onderneming inwerken en omgekeerd hoe de onderneming op die omgeving inwerkt. Het gaat hier om de overheid, de vakorganisaties, de organisaties van consumenten en de als paddestoelen uit de grond rijzende belangen- en actiegroepen. De onderneming ziet zich in toenemende mate tegenover dit veelsoortige buitengebeuren geplaatst. Een spel van politiek, strategie en tactiek is nodig, omdat de onderneming op haar beurt het buitengebeuren kan beïnvloeden. Onder ondernemingspolitiek dient dan te worden verstaan het stellen en bijstellen van doelen, het vaststellen van mee- en tegenstanders en het kiezen van wegen en middelen om medestanders te bereiken. Dit alles op het moment waarop zulks nodig is.

Op dit terrein is in het Nederlandse taalgebied weinig gepubliceerd. En zeker niet ten behoeve van de kleine en middelgrote onderneming. In deze leemte wil dit boek, dat steunt op de ervaring van de schrijver als organisatie-adviseur, voorzien. Het boek wil trachten, zoals Prins in een woord vooraf zegt, een duidelijk verband te leggen tussen strategie, macro-prognoses en externe betrekkingen. Daarbij denkt hij positief over het ondernemerschap, dat hij dikwijls als een belangrijke katalysator bij de maatschappelijke vooruitgang ziet.

Het boek omvat vier wel te onderscheiden delen: a. een oriëntatie waarbij het vraagstuk van de ondernemingspolitiek theoretisch wordt benaderd; b. een externe verkenning van de economische en politieke invloeden die op de onderneming inwerken en hoe men deze moet interpreteren; c. een interne beoordeling van het kennen en kunnen van de onder-

neming, mede in verband met haar financiële armslag; en d. de politieke en strategische aanpak die de onderneming moet volgen, gegeven de externe en de interne omstandigheden.

Als bouwstenen voor een theoretische grondslag van de ondernemingspolitiek worden genoemd de psychologie, de politicologie en de sociologie. De psychologie leert ons het inconsistente en irrationele van het menselijk gedrag, de politicologie kan een beeld geven van wat macht is, hoe men die moet gebruiken en waarom zij noodzakelijk is, de sociologie is van belang omdat m.b.v. daarvan kan worden ontdekt hoe de mens als individu en als lid van een groep handelt.

Na deze oriëntatie geeft Prins een verkenning van de omgeving van de onderneming. Welke algemene gegevens bestaan er bijvoorbeeld omtrent de sociaal-economische ontwikkeling? Deze externe factoren kan men in een groot aantal deelfactoren splitsen. Verwachtingen op dit gebied hebben zin als men ze goed kan doorzien. Men moet ze in ieder geval ontdoen van politieke versluieringen, en men kan ze alleen gebruiken voor het bepalen van grenzen waarbinnen de werkelijkheid zich zal afspelen.

De politieke omgevingsontwikkeling kent, evenals de economische ontwikkeling, lange en korte golven. Daarbij voert de schrijver de ontwikkelingen in landen als Zweden, de Verenigde Staten en de Oosteuropese landen ten tonele. De aard van de korte golven wordt bepaald door wisselingen in de publieke meningsvorming, toevallige uitkomsten van het „nationale steekspel” en toevallige externe gebeurtenissen. Drie draaiboeken — in het vakjargon: scenario's — geven de mogelijke macro-economische ontwikkeling in de komende vijf jaren aan. Zelfs de meest gunstige zal de onderneming voor grote moeilijkheden plaatsen. De ongunstigste eindigt in een bankroet van de Nederlandse economie.

Vervolgens komt de interne beoordeling van de onderneming ter sprake. Belangrijk is in dit verband de gevoeligheid van de onderneming voor de kritiek

vanuit de omgeving of voor confrontatie met die omgeving. Maar ook wordt aandacht besteed aan de vraag hoe sterk de onderneming staat, gegeven de kwaliteit van de mensen die er werken. Daarbij denkt de schrijver niet alleen aan vaardigheden, maar ook aan het moreel. De interne beoordeling wordt ook bepaald door de financiële polsstok: liquiditeit, kredietwaardigheid, rentabiliteit en financieringsmogelijkheden. Ten slotte is van belang de kracht van de onderneming op het gebied van onderzoek en ontwikkeling, de produktontwikkeling en de marktontwikkeling, kortom alles, wat men tegenwoordig met de modeterm „innovatie” aanduidt.

De lijnen van de interne en externe beschouwingen komen samen in het laatste deel van het boek, getiteld „Aanpak”. Ondernemingspolitiek is gebaseerd op marktgrondslagen, zoals materiële middelen, rijkdom, vaardigheden en kennis. Een daarop gebaseerd strategisch plan betreft punten in beschouwing die van vitaal belang zijn voor de onderneming en die betrekking hebben op het krachterspel tussen onderneming en omgeving. Naar het model van de Amerikaan H. I. Ansoff, die over dit onderwerp eerder een boek heeft geschreven, noemt de schrijver deze punten „homogene activiteitsgroepen” („Strategic Business Areas”). Door het geheel van deze activiteitsgroepen te bezien ontstaat een beeld van de mogelijkheden en van de beperkingen van de onderneming in de nabije toekomst en kan een strategisch plan worden opgesteld. Een praktijkgeval wordt als voorbeeld aangevoerd. Ten slotte wordt nog een aantal bijzonderheden over de gevolgde tactiek en het actieplan genoemd.

Prins heeft een waardevol boek geschreven. De schrijver heeft het vermogen om moeilijke problemen in een eenvoudige en klare taal weer te geven. Daardoor is het ook leesbaar voor leiders en kleine en middelgrote ondernemingen. Het boek toont aan dat iedere onderneming zich op de toekomst zal moeten bezinnen en dat zij voortdurend naar wegen zal moeten zoeken om zich op eigen kracht te ontwikkelen. Daarbij mag zij niet de speelbal van haar omgeving worden, maar zal zij die omgeving met de nodige strijdbaarheid tegemoet moeten treden. Zwak in dit boek is dat een aantal problemen niet voldoende is uitgediept. Dit is bijvoorbeeld het geval bij de evaluatiemethode van onderzoeks- en ontwikkelingsprojecten. Ook het samenspel tussen ondernemingen uit één sector ter versterking van de strategie komt maar weinig ter sprake. Maar laat mij voorzichtig zijn in mijn kritiek. De schrijver heeft niet meer dan een aanzet tot het probleem van de ondernemingspolitiek willen geven. Daarin is hij geslaagd.

ESB: omdat de economie verder gaat...

P. van Zuuren